

Петър
Дермлиев

ПОСЛАНИЯ
ОТ
АВЕРТИС
КРБГ

Фондация „Янко Сакъзов“
София, 1996

A 97 - 02382

*Тази книга е издадена
благодарение подкрепата на:*

*фондация
„Фридрих Еберт“
и семейство*

Дора и Петър Драгневи

Пътешка към буренясалата ни памет

Чета тези ПОСЛАНИЯ ОТ ДЕВЕТИЯ КРЪГ и щъмен
смут гърчи душата ми.

Къде сме били ние по същото онова време, когато окованите в белезници ръце са писали тези писма?

Какво сме правили? Какво сме говорили?

Помогнал ли е някой от нас поне с дума, поне с цигара
на тези хиляди моленсани в лагерите и затворите?

Мълчание.

Който каже, че не е знаел - лъже.

Сега нали всички знаем - и какво?

Пак мълчание.

Странен е този заговор на мълчанието.

Зашо мълчат палачите - е ясно.

Но защо мълчим ние? Днес?

Страшни са сумите на бащата, писани през 1955 година:

"Седем години погубена младост. Седем години отмодаха
във вечността... Защо? За кого? За ония ли, които те ласка-
еха, величаеха и пр., а сега за тях не си нищо друго, освен
"сянка"... Те се нагодиха като професори и академици, лека-
ри, инженери, а ту? Кои от тях днес се сеща за тебе, за ге-
мето ти? Никой!"

Днес, 40 години по-късно, тези суми продължават да пи-
щят 8 ушиле на съвестта ни.

Още по-страшно пишат 8 ушиле ми сумите на днеш-
ните проспериращи момчета: "Стига сте ни занимавали с
разните репресирани, с разните там гесиденти!"

Къса памет ли е това - или гузна съвест?

Да, не ни е приятно да ни напомнят, че докато ние

како сме си мълчали, докато ние страхливо сме си живуркали - е имало хора, които са рискували живота си, за да говорят истината.

Тези хора прогължават и днес да бъдат упрек срещу нашия прагматичен конформизъм - затова гледаме да ги отстраним от пътя си, затова предпочитаме да ги забравим...

Дано тази книга прокара пътешка към буренясалата ни памет.

Дано тези писма на Доктора ни излекуват поне малко от нашата гузна корабосърдечност.

Стефан Цанев

На жена ми Петя
за обичта и предаността,
с която ме следва в неlekия ми път.
На дъщерите ми Антонета и Сия
за щастлието, че ги има.

Това е разказ на затворника, загробен в затвори и лагери, и за неговите близки в големия затвор комунистическа България.

ТОВА Е РАЗКАЗ ЗА ХРАБРНАТА ЛЪЖА

Писма от Деветия кръг!

Няма страдание, което да не съм понесъл през тези десет години. За тях ли га пиша? Нима полуграмотният цензор, надзирател или политически офицер би допускал да разкажа за скотобойната в лагери и в затвори?! И бих ли искал? Близките - тези отвъд - също са понесли своя яд, преследвани от властниците. С тях е в допир само неистовата омраза, ненавистта. А в пространството отвъд омразата е зоната на страхъа, на хората, които са безразлични или им съчувстват, но малцина гръзват да я прекрачат и се доближат до прокажените, до близките на затворниците.

И га мога, не ще пиша. Никога! Колко и га ми е понякога непоносимо тежко! Това, че и те спестяват разказа за своите несгоди, че взаимно ще се лъжат, ни дава куражка на нас вътре, в затворническите стени, и на близките отвън, че не сме се предали.

Послания от Деветия кръг. Писма до дома и от дома. Чакани с нетърпение и болка. Всич, знак, че си жив, че има хора, които те обичат и чакат. Но тука е голямата клоп-

ка. И те, и ние имаме нужда от съчувствие, от топлота. Ала несърданият поплак на близките от преследванията, несгодите, на които са подложени, отчаяните писма на замворника - само усилват взаимно болката. А изгарящата ревност на човека-нищо за жената, за любимата? Това не е само любов. Мисълта за тези свободни (поне така мислим) млади жени е опора на човешкото достойнство на замворника, безспорно помискан и унижаван. И е загубен, ако се поглагат на тази човешка слабост, на желанието да сподели болката си или да път на ревността си. Устояват тези, които намират сили - тези вън и тези вътре - да прикрият своята болка, своето унижение и намират сили да лъжат, като дават кураж на себе си и на другите.

Аз устоях. И моите. Това е разказ за тези наши, чудесни лъжи!

Аз аще нося и още едно бреме: ще продължавам да бъда лекар и изповедник на чуждите страдания, търсещ дамара на камъните в кариерата "Венчан", в заморническата килия на общ режим, в наказателното отделение, в карцера. Ще правя диги, ще бъда жътвар, дървар, носач в Белене и гори, понякога, официално лекар (макар за крамко) при политическите заморници и (малко по-дълго) при криминалните. И винаги ще знам, че ще ме гледат гори и когато не ме виждат хиляди млади хора, които повярваха в мене. Моето достойнство е и тяхно! Дължа им го и ще им го дам. И започвам моите послания.

КОНЦЛАГЕР "РОСИЦА"

Ей, ухнем! Потънал съм в изкопа на канала. "Не се момай!" - вика отгоре жандарът. Не се момам. Изхвърлям високо пръстата. Как гори под ясната плещка! *Musculus subscapularis* - усмихвам се на диагнозата си - не съм си забра-

бил занаята! Да бях тренирал малко повече, когато бях на вън, нямаше да е зле. Ама че слабак! Все пак настроението е бодро. Не го изядоха нощес милиардите дървеници. Въшките не ги броят - те са кромку животни.

Вчера Петя - моята хубава млада съпруга, торба кокали, която мислех, че е все още наивно хлапе, - показва, че е отлична конспираторка. И гори така баламоса другаря Началник, че с неговата писалка погписах три празни листа уж заявления за оставката ми като асистент в Анатомическия институт, всъщност кандинатура за народен представител.

Нешо ме глажде. Ами ако това моите другари правят само защото съм в лагера? Пиша писмо, пълно с иносказания:

29 септември 1946 г.

Драги татко!..

Питаш ме дали да напусна мястото в института и си опитам късмета за доцентурата. Аз тук не съм в състояние да разгледам с нужната освобоменост нещата, затова само ще кажа какво мисля. Па ти, вуйчо и Таньо теглете нужното заключение. В Анатомическия институт и да остана, то няма да бъде гори и на старите начала, като ще трябва да се огранича само в секционна работа, а другите работи ще трябва да се изоставят. Такава лакост не ми дава сърце да правя. За доцентурата, колкото и да е съблазнително за мал човек, бих кандинатствал само ако вуйчо и Таньо сметнат, че е полезно. Само ако смятате, че мога да допринеса полза на нашата наука, съгласен съм. Ако се смята за нещо като възнаграждение за дългогодишния труд, не желая. Изобщо в тази работа смятам, че на първо мяст-

то трябва да стои не личният, а научният интерес. Конкурсът одобрен ли е от председателя и оповестен ли е окончателно в "Държавен вестник"? Окончателното решение остава във ваши ръце. За всеки случай на Петя съм дал необходимите заявления и документи.

Аз съм в отлично състояние. Проучвам всестранно ленинизма - тук има малка библиотека. Жалко, че Плеханов и Карл¹ са изчерпани - би могло да се занимавам в свободното време с тях. Като се върна у дома, ще ги намеря.

Сърдечни поздрави на всички!

Петър

Ex, че писмо! Всяка дума има двойно значение. Ще разберат само посветените - баща ми, жена ми, "вуйчо" и главният секретар на Социалдемократическата партия Коста Аулчев и Таню (Атанас Москов). Те ще решат да канцидатстват ли за "доцентура" (народен представител). Ама и аз съм една фукня! Съгласен съм, но не като възнаграждение за дългогодишен труг, а само като полезен за "науката" (борбата на опозицията). Ако бях преклонена главичка, пред мен бях наистина просторите на доцентура, професура в Анатомическия институт.

Но нали трябва глава да пати!

Колкото го изучаване на ленинизма и неговите прелести - изучаваме го на практика. А свободното време сме оставили на прага на лагера.

Скоро след това започва моят първи парламентарен

¹ Карл Кауцки (1854-1938) - един от лидерите на германската социалдемокрация и на II Интернационал. Виден теоретик на социалдемокрациата (Всички бележки под линия са на автора)

период - всичко 16 месеца. Ту ще слушам и ще се уча от поопитните, ту ще се изстрелям - само три пъти на трибуна. Словото ми, дръзко и чувствено, ще прегизвика бури. Ще бъда първият, който ще плисне в лицето на комунистическото мнозинство истината, която всички знаят, но не смеят дори да прошепнат: вие сте убийци. Георги Димитров, бесен от ярост, ще изкреши: изхвърляете го като парцал! А Вълко Червенков, бъдещият господар на България, довереното лице на Сталин и на КГБ, ще произнесе присъда: момче, ще платиш с главата си за тази реч.

АРЕСТЬТ

...1948 г. След процеса на Петър Коев и на воените, след разтурянето на БЗНС и особено след процеса и екзекуцията на Никола Петков, няма съмнение какво ме очаква. Арестът, след него и осъдженето, са въпрос на време... И това време идва!

2 юли 1948 г. Нощ. Въкъщи нахлува глумница представители на милицията и "поемни лица". Представят ми крамка бележка: По решение на Президиума на ВНС се отнема депутатският имунитет на г-р Петър Дертилиев. Да се застържи. Подпис: Антон Югов.

Въз основа на информация за абсолютно невинни разговори, но с чудовищни извращения, в Държавна сигурност ще се родят тепърва моите и на останали приятели "престъпления".

Вече целият наш дом е буден (гъбе стаи, в едната от които сме аз, жена ми и малката ни дъщеричка, в другата - родителите ми). Всички, стреснати в най-дълбокия си сън, съмутени мълчат.

Започва обиск. Интересът е насочен главно към архива на в. "Свободен народ", който е при мен. Архивът - писма, ръкописи и бележки, е намтуркан на масата възясно от мен. Преглеждаме го и отхвърляме наляво.

В един миг съзирям как едно от "поемните лица" се опитва да въмъкне към преглежданятия материал едно писмо, без първа страница. Погледът ми по някакво проникновение пада в средата на страницата върху думата "военно атамаш". Извиквам: "Това писмо не е от архива. Този гражданин се опитва да го пробута!"

Почвам да чета "писмото" - обръщение и адрес липсват, нали няма първа страница. С четлив, много красив почерк се разказва за пари, за връзка с американското военно атамаше. Споменават се и три имена, едно от които съм чувал - това на Лазар Поповски, по-късно екзекутиран. Накрая, с пълно изписване: г-р Г. М. Димитров.

Едва ли писмото е автентично. Знам техническото умение на милицията. Ясно е само едно - арестът започва с шантаж.

Бог да благослови несръчността на "поемното лице"!

Съставен е протокол за обиск. Пиша "особено мнение" и посочвам начина, по който бе въмъкнато "писмото". Архангелите на нощта ме гледат ядосано и казват:

"Ще признаеш. И колко още ще признаеш!"

Тогава мама, кромката, която мълча досега, се изправя и като че израства - с твърд, непривичен глас, казва:

- Сине, не се бой, истината ще излезе.

- Ти много да не знаеш, да не те приберем и теб!

А тя не им обръща внимание иpak:

- Сине, не се бой!

Вдигам на ръце спящото четиримесечно дете и дълго го

целувам. То уха с някакъв негов, бебешки аромат. Цялото - мекота и нежност. Колко ли години ще минат, докато отново ще мога да го видя?

Страхувам ли се? И още как! Страх ме е от болката, но още повече, че в безпаметството на страданието и умората може да кажа или да предприема невъзвратими неща. Аз още не знам дали има предел моята издръжливост.

А двете, сякаш почувствала бедата, отваря очички и започва да плаче. Прощаваме се с мамко, с мама, с жена ми.

И започва кръстният път - моят и на близките ми.

Декември 1948 година. Излизам (почти нормален) от петмесечно следствие с подарък - десет години присъда. Почти съм радостен. Не намазах въжето. Не направих унищителни компромиси. Блокирах при ареста опита за провокация и шантаж с подхвърленото фалишво писмо за провокация и шпионаж. Накарах прокурора да отмени най-тежкото обвинение - подготовката за организиране на диверсионни групи чрез Източното бюро на Социалистическия Интернационал. Сега напред към затвора! Щастлив съм като бълха.

И ето ти чудо! Свалият ме на работа в затворническата болница. Няма да е за дълго. Очевидно искат да изпитат доколко ми е увръяла главата. Ще разберат. И то много скоро. В болницата намират приятели - моят вечен политически противник г-р Колю Гроздев и големият, хубав българин - г-р Борис Гинчев. Тук е и първата ми среща с криминалните. Тя приключва с изпразване на всичките ми джобове, на шега, разбира се.

Започва и моята епистоларна връзка с външния свят:

26 декември 1948 г.

Мила Петя,

Аз съм сега в болницата. Работата е досада разнообразна и дните минават неусетно. Здрав съм, добре съм, така че е време вече да престанеш да се тревожиш за мене.

Колкото и малко да е свободното време, все пак между работата успява да се прокрадне мисълта за вас. Недей да ревнуваш, че най-много мисля за малкото маймунче. Мъча се да си го представя как расте, хитрините, които научава, явлението му очички. Трябва човек да е в затвора, за да разбере каква е тази "долче пристие" - тази сладка скръб на италианците - само тук може да се почувства колко сладка и колко мъчителна е мисълта за обичните.

Моля те, изпрати ми следните книги: "Медицинска психология" - Кречмер, "Хирургия" - Гаре, "Оперативна медицина" - Гочо Москов, "Tuberculosis" - на английски, "Биохимия" - Златаров, "История на Франция" - Сенюбъоз, Чернишевски - на руски, "Лабораторни изследвания" - Чилов, "Рационализацията" - Документация от ОН, "Физиология на спорта" - от Драгомир Матеев...

Моето писмо ще ви завари в навечерието на Новата година. Какво бих могъл да ви пожелая - нещо радостно и изпълнено? Дано заедно със старата година завършват за вас неприятностите и гойдат по-спокойни дни. Моля те, намери начин - вие, жените, винаги можете това - и предай на моята палавница колко я обича татко ѝ.

Петър

П.П. Адресът ми е: Д-р Петър Дертилиев, N 58

Централен затвор - Болницата

София

20 януари 1949 г.

Мили родители,

Аз съм добре. Работа имам достатъчно и досада разнообразна. Тук е много интересно. Има всякакви екземпляри. А за такава любопитна гарга като мене това е ръжко удоволствие...

Представям си какво е сега на село. Празници. Единствена позволяна болест - преяждане. Селото, потънало в сняг. Татко добърши книжите на читалището, а мама се грижи за малката внучка. Всички сме така отдалечени и така близко - с онова единствено чувство, което малцина познават. Ако бих бил сигурен, че вие сте спокойни и добре, мога да кажа спокойно, че съм доволен от положението си.

Петър

Жена ми са я приютили родителите ѝ в Търново. Дъщеричката е при родителите ми, интернирана в родното ми село Писарово. Пиша и се връщам далеч назад в 1934 година. Завършвам гимназия. Искам да следвам литература, социология, философия, а вече съм потънал в бъркотиите на политиката. Баща ми разсъждава на глас: "Всичко, каквото ти харесва, ще те направи чиновник. Те мене не могат да търсят, та тебе ли. Искаш да правиш политика, на тридесет години ще бъдеш народен представител. (От какво е толкова уверен!) А след това... Я нагоре, я в затвора. Вземи медицина, да знам, че имаш сигурен хляб." Послушах го, и добре направих.

27 януари 1949 г.

Мили,

За имен ден е обичай да се пожелава здраве и дълъг жи-

вот. Колко много това пожелание приляга за моите скъпни именници. За мама и тамко това е нужно, за да видят и добри дни от синове. А малката Антоанета да расте, за да разгва баба и лягат с палавщините си и смеха си.

Заедно с вас и аз ще празнувам. Ще спомням и ще живея с образа на тези, на които съм пълен (и неплатежоспособен) гълъжник.

Аз съм отлично. Досега съм получил три книги: "Психоанализата" на Фройд в критическа светлина, "Терапевтически речник" на Арнаудов и на Данчев. Получих и колета с грехите.

Продължавам да работя предимно в областта на туберкулозата и вътрешните болести. Уча еднобременно езици. Изобщо нямам минута свободно време. Стремя се да използвам цялостно престоя си тук.

Като ви пращам отново топли синовни привети, целувам ви.

Петър

П.П. На Дертилията признавам - прав беше за медицината.

Познах: оставането на работа в затворническата болница е само проверка дали съм омекнал. Не съм. Минаха само два месеца и ето ме в нов пристан, в града на Сините камъни. Набърскани сме като сардели в големите стаи на бивша фабрика под властта, от разстояние, на злия и болнав директор Мънdev, и под пряката на кофтито "Левски", убиец, криминален затворник, помощник на надзирателите. Той е от четата на друг криминален - Леваневски, герой от съпротивата. Пиша:

21 февруари 1949 г.

Мила Петя,

Наядвам се, че моето писмо ще стигне за рождения ден на малката. Заедно с вас аз ще прекарам, макар и мислено, милия празник. Колко ли пъргаво е станало малкото човече! Къде сте направили тази хубава снимка?

Книгите още не съм получил. Бързо ми трябват само книгите за изучаване на езици. Тях, ако няма скоро да изда човек насам, пратете по пощата.

Аз съм отлично. Нямам нужда от нищо. Ако имаш при теб, прати ми една туба албуцид, малко аспирин, памук, марля и някой бинт, за да мога да услужвам на другарите в килията. Само тези неща и от време на време някоя хубава книга биха ми били в услуга.

Петър

14 март 1949 година

Мили родители,

От утре - 15 т.м. - имам право на едно свидъждане на 3 месеца, две писма на 3 месеца и по шест килограма храна на месец, изпратени наведнъж или на два пъти.

Моля, изпратете ми, ако ви са на ръка: 1. Паратуса с 10-кубическата спринцовка, със спирт; 2. Слушалката; 3. Медицинско списание - по-специално книжката със здравния план и тази с докладите от научния конгрес в Пловдив.

Как сте със здравето? Тамко, като отиде в София, да се прегледа при д-р Оцетов. Наесен братът на Влади ще го ремонтира, та дано простатата му се излекува без операция.

Аз съм в отлично здраве. Зубря по студентски.

Привети
Петър

Боже, какви фантазьори сме. "Братът на Влади", който ще излекува баща ми "наесен", съм аз.

А ще минат толкова много есени, че не ще заваря жив моя старец.

10 юни 1949 г.

Мили родители,

От книгите, които исках, получих "История на Франция" от Сеньоръс. Защо не ми пратите останалите? Искам да преведа от английски книгата за туберкулозата. Мимко няма ли книги върху стахановизма и рационализацията? Защо не ми пратите "История на Френската революция", том първи и втори от Жорес?

Аз съм чудо! Имам амбицията да изляза оттука многоезичник. Радвам се, че наследницата на големите ми дългоглави е вие гости.

Имам две амбиции и едно желание.

Амбициите са, като изляза оттука, да говоря поне четири езика, да съм проучил основно някои проблеми на медицината и трудовата хигиена. Желанието ми е да сте бодри и здрави.

Книгите пращайте препоръчано. Колетчето за този месец можете да пратите по-рано. Имате право да ми пишете едно писмо за следващото тримесечие.

Книгата "Цезаризъм или демокрация" е на братовчеда. Като се обади на вас или на Петя, дайте му я - добър човек е и няма защо да се излагам за такава дребна работа. Ако иска и някоя друга книга, дайте му я. Заедно с книгата за туберкулозата пратете ми и речника.

Радвам се, че всички сте здрави. Правете борцове, хич га не ви мига окото!

Много поздрави на баба Мита¹, Горан, на племенцето Гошко и на всички близки.. Целунете малкото маймунче от мен.

Привети
Петър

Няколко дни след това писмо получавам книгата "История на Френската революция" от Жорес. Това е последният дар, който давам на Кръстю Пастухов при изпращането ми в следващия затвор. И с нея той ще стигне до часа на свое то разпятие.

Юни. Отново на път.

Омекнал от следствието и застояния живот в затвора, пристигам в кариерата "Венчан". Посрещат ме със симпатии главно съюзниците земеделци, но на молбата ми да помогнат, докато позаякна, чувам враждебното "Тука нема доктори, нема адвокати. Сите едн леб ядеме." Мълквам. Запретвам се и не се давам. Остава само горчилката от умалената ненавист към интелигенцията. Същите хора смятат за съвсем естествено да искат от мен, черноработници като тях, лекарска помощ. Никога не отказвам. Дори когато се налага да бъда наказан за това.

Сълнцето безжалостно брули. Гол до пояса, мляти камъните. Хич не ги е еня! До мен опитните затворници чупят камъните като орехи. Гледат с любопитство и, подозират, с малко злорадство безпомощния гражданин. Стискам зъби. Знам, че ще се справя с камъка и с тяхната недружелюбност. Това ще стане само след няколко дни.

¹ Баба Мита - мила селска жена, в дома на която съм се родил. Сега е приютила родителите и детето ми. Горан - синът, Гошко - внукът на баба Мита

30 юни 1949 г.

Мили родители,

По случай празника на физкултурата ме изпратиха на физкултурни упражнения в Държавната каменна кариера в с. Венчан. Добре съм. Има въздух, храна и работа достатъчно. Въпреки че ограничението за храната тук не важи, няма нужда да правите усилия за снабдяването ми. Особено хлебната гајка тук е предостатъчна. За свиждане най-големи удобства има в неделя.

При изването си, ако ви е възможно, донесете ми: едно хирургическо ножче, една остробъръха ножичка, пицнета със зъбчета и такава без зъбчета, игли и конци за рани. В лекарската чанта в джобчето са паратуса с ампули, една туба албуцид и една от целулодните опаковки с Prontalbin от Байер с прах за рани...

Получих снимките и книгите. Бащата на Ивайло¹ особено се израздва на "История на Френската революция", та му я оставил. Сега за четене има по-малко време, но пък в замяна на това събирам слънце за през зимата.

Петър

П.П. Адресът ми е: затворник П. Дертилиев, Държавна каменна кариера, с. Венчан, Продадийско

На тази гара спират само пътнишките влакове. Бързите спират на гр. Продадия, който е на 7 км. И между пътнишките влакове, обаче, има доста време.

От Венчан през ноември съм изпратен в затвора в Плевен. Една година, без да разменя слово. Човешки говор чувам като echo от другите етажи или виковете на надзирателите и на техните помощници - кофтищата (криминални затвор-

ници). Изолиран съм сам в килия с изключение на два месеца в компанията на душевно болен. За да не полуя, превеждам запаметени стихове от прокълнатите поети, Ахматова, от руските книги. Изграждам теория на изкуството от книгата "Медицинска психология" от Кречмер. Създавам образи по мозайката на пода. Мечтая, грая бентове по Дунава, пригационни канали в Добруджа. Гладувам, но мисля. Седем крачки напред, седем крачки назад - седмици, месеци, година.

Един час разходка по карето в двора на затвора. На 30-40 м само е земеделският лидер Димитър Гичев. После пак меря с крачки килията. Седем напред, седем назад. Дали вече не съм обиколил земята!

24 ноември 1949 г.

Мили мамо и татко,

Moето първо писмо, както винаги, е ваше. За мен много каҳъри нямайте - аз удивително добре живея във всяка обстановка. Сигурно това се дължи на онова неотразимо чувство на обич и нежност, което така здраво ни е свързalo четиридесет в трудни минути. Аз съм пълен със спомени за безбройните жертви, за милите ваши грижи. Моята обич прелива през време и място и аз често чукам на ниската портичка на старата бабина Митина къщица.

Да я нямаше само тая проклета горчилка от мисълта за толкова пропуснати възможности за радост и внимание към вас, за така утежнените ваши стари дни!

Затова - моята молба: *Бъдете внимателни към себе си! Така най-пълно ще изразите вашата родителска обич. Така ще мога спокойно да дочакам времето, когато ще мога да ви възмездя за жертвите.*

Със синовен привет

Петър

¹ "Бащата на Ивайло" това е Кръстю Пастухов, за когото говорих

15 май 1950 г.

Много ме зарадва хубавият подарък - отдавна имах желание да имам снимка на хлапенцето. Одрало е кожата на мама, па и моята. Дано само късметът му е по-харен.

За мен грижа нямаите. Поддържам се във форма, та като изляза някой ден, да мога да работя в пълна мяра. В затвора, вярно е, че човек губи част от живота си, но в известни отношения има значителна полза. Преди всичко човек добива ясна представа за хората и, второ, уяснява си какво всъщност има действителна ценност и какво не. Не напразно в последните години толкова нещо прочетох, премислих, па и претеглих. Струва ми се, че тук съвърших с младежките години и започнах най-хубавия живот на човека - зрелия, творческия. Като че всичко досега - и добре направеното, и погрешно направеното, недовършеното - е било само подготвка към това, което мога да разгърна в бъдещето. Все пак, разглеждайки критично миналото, мога с чиста съвест да кажа: поривите, побудуите са били винаги чисти. Стараех се да бъда винаги принципен, въпреки че не безпогрешен, обичах хората, приятелите, другарите, а грижата за себе си оставях едва ли не на последно място. Това съзнание и обичта към вас и Таньо ме правят щастлив при всички обстоятелства. Бъдете здрави!

Петър

7 юли 1960 г.

Преди всичко нека да ви се похвала, че получих книгите: "Новые данные по физиологии" от Разенков и 3 брошурки. Драго ми е, че ще мога да си опресня малко знанията по физиология. Тамко или чично Димитър нека пратят "Психиатрията" от Гуревич и другите книги, които поръчах.

С чиста съвест мога да кажа, че съм добре. Правя по два часа на ден гимнастика, така че като изляза, мога направо да постъпя в някой цирк. Пече се на сънце по малко - фабрикувам витамин Д. Имах малко ревматични болки във врата, но с лекарства, сънце и масаж понамаляха.

Вие как сте? Мама, тамко да вземат мерки да се поправят! Що за чудо е това: аз стоя в затвора - вие слабеете! Не ме мислете толкова - чер гологан се не губи! На Петя, изглежда, жълтият цвет много ѝ харесва - жълтнала е като свещница. Повече сънце, ядене и широко сърце! Хлапенцето ослънчвате ли го? Бате е позагладил косъма - браво!

Петър

Свиждане. Не съм сляп. Виждам как се топят моите старци, виждам, че хубавото ми булче е добило пръстен цвят. Вътре в мен камбаната на професионалния ми опит бие тревога. Но ми се ще да не е истинска. А те така уверено лъжат: "Нищо ни няма."

А истината безспорно ще разбера по-късно: Петя боледува от туберкулоза.

Но сега вниманието ми се отклонява от друг обикновен житейски проблем. В Петя няма половинки - тя иска цялата ми любов, без делене. Това създава трудности с родители ми и неистовата омраза между нея и брат ми.

18 септември 1960 г.

Не можахме да си видим и очите при това светкавично свиждане, мила. Как живееш и какво правиш? Довърши ли науките? Знам, че имаш известно чувство на недоволство поради голятото внимание, което отдавам на старците. Бих искал да ме разбереш. Връзката между родители и деца е

една и неповторима. Още по-силна е тя, когато животът е бил така труден, като този на моите родители. Та нали и сега, на залез, нашата връзка и нашата общ минават през горнилото на страданията! Нямаш представа какъв ужас е за мен мисълта, че техните последни дни може да изгорят в мъчителната тревога за моята съдба. Едничкото, което мога да направя, е да омекотя скръбта им с нежността на моята общ. Моля те, помагай ми!

Ще кажеш: "Ами ние?" - Прег нас е времето. Ако съдбата гage да изляза жив, ще имаме възможност и да си омръзнем гори. Тогава и любовта, която сме отдавали на близките, ще ни бъде богато възвърнатата от малчуганите и от топлината на едно взаимно и човешко чувство.

Още нещо: някой ден, гай Боже, ще сме пак заедно. От годините и преживелиците, обаче, ще се срещнем променени, други. Как ще се срещнем - по-блиски или по-далечни? Знам, моето момиче, че животът ти е тежък и сурб, но, моля те, не се изоставяй! Девизът е: Винаги напред! И нагоре! Дори и през решетките на затвора човек трябва да има една светла звезда, към която да расне устремен. Бъди ми и тук другарка, както си по кръстния път на мъките! Целувки на малката палавница и за теб от

Петър

Вече цяла година откакто съм уединен. Защо, не знай. Това ще науча скоро. Оставен съм да втасам, да се разстроя психически и стана по-податлив за обработката и внушенията, които ме очакват в следващото следствие. А колкото го разрушаване на психиката ми, инженерите на прекроената и премазана човешка душа има да вземат. Защото, колкото и виртуозно га е устроено комунистическо-

то следствие, и то има пропуски. Следователите не са чели писмата ми.

Следва цяла година, в която няма писма. Година на съното на Деветия кръг - Държавна сигурност. Аз съм само една брънка от Великия империалистически заговор, рожба на патологичната фантазия на генерала от КГБ Филатов, пратеника на Берия. (Това ще узная след много години.) Пиша хиляги пъти: именувам се и т.н. от "майчино мяяко". Все едно и също.

Безънние. Глад. За разнообразие - физически изтезания. Халюцинирам. До стаята на следователя отивам, като се подпирям по стената или влацих от жандарите. Превърнат съм в жалко, овоняло, отблъскващо същество. Но устоявам. Нещо повече: за втори път (така стана и при първото следствие), когато следователите смятат, че моята устойчивост е рухнала и трябва окончателно да бъга пречупен, гавреику се с мен, аз реагирам парадоксално, агресивно. А години след това ще се усмихвам при спомена за онази февруарска нощ, когато следователят отвори прозореца, заля ме с вода и ме оставил да стана сталактит. След часове пристигна началникът на следствието Дворянов, садист и "тък като нальъ" - определение от негови грузари. Вика, крещя, заплаща: "Ще признаеш." А тялото ми се трепре в гърчобе. През щракащите ми като кастанети зъби евва процеждам: Няма какъво да признавам.

И в ушището ми винаги ще звучи гневният му в изумление вик накрая: "Вие хора ли сте!". Да, ние, Аманас Москов, Констана Лулчев, Иван Конринков и аз сме хора. Но от друга, не неговата порода.

Септември 1951 г. Ето ме отново в стария дом - Плевенския затвор. Тежа 38 кг - вървящ скелет. Огледалото в

умивалника в тоалетната показва непознатото лице. Сбръканата кожа е облепила на рафтите черепа. Очите са зачервени и съзлящи, почти притворени от белотата на стените. А Би Би Си е съобщила, че съм ослепял. Размахвам непрестанно главата си - наляво, наясно, в нервен тик. Обитателите в мята къща са все от съръх процеса, подгответи от генерал Филатов. Кофтито боди посетителите и показва през шпионката: "Гледайте, Бухенвадъ!", казва. Няма нужда от коментар.

Цяла година моите близки не са имали вест за мене - жив ли съм, умрял ли съм. Веднаш им казали, че съм пратен в Русия, друг път, че сме екзекутирани. На свидждането мама не съдържа своя ужас и се отдръпва назад. Толкова страшен ѝ се виждам. А аз пиша:

Плевен, 11 септември 1951 г.

Мили,

Отново съм в стария дом - Плевенския затвор. Чувствам се отлично. Живея с радостта и надеждата, че скоро ще мога да видя и че съм жив и здрави. Дъщеричката кой знае колко е пораснала! Почна ли да проявява индивидуалност, или още е само малко зверче? Нетърпелив съм да видя гали и духовно ще прилича на мама, както ѝ е одрала кожата физически - толкова много желая това. Такъто и мама юнаци ли са? Обадете на Петя и батко, че съм тук.

Донесете ми одеяло, пулover, куфарчето и къси гащета. Ако има възможност, попърсете и купете 1 том на "Капитала". Донесете също "Политическа икономия" на Демостенов, двата тома върху туберкулозата, които ми бяхте донесли по-рано, "Физиология" - 1 том, "Профессионални заболявания" от Хаджиолов, "Рационализацията" и някой учебник

на Петя върху теория на изкуството - специално за строежа на лирическите произведения, и някой стихосбирка от Пушкин, Лермонтов или други. Купете ми руските христоматии, граматика за нашите гимназии и ръководството по френски от Христофоров или Петков. Нямаме представа как съм зараждал за книги - сега поне ще си начеша красотата!

Няма да е зле, ако получа малко лофот - перли и арсенофератол или биохемоферин. За храна и плодове - каквото намерите...

Цяла година молих съдбата само за една милост - да видопази живи и здрави. Дано молбата ми е била чута!

С много любов
Петър

П.П. Разрешени са 3 кг храна и 3 кг плодове на месец. Храна и свидждане в понеделник и четвъртък. Донесете, веднага, храна и пари! Писма имам право да получа и изпратя по 1 на 3 месеца. Свидждане 1 на 3 месеца. Храната да бъде, по възможност, 1,5 кг мазнини (мес, масло, сланина), около 0,5-1 кг козуначен сухар: останалото - кюфтета, меса, кашкавал или каквото се намери. Добре е, ако има малко мляко с витамини. Пращайте тетрадки, моливи, гума.

Петър

А ето и обратната поща - писмо от другите измамници.

18 ноември 1951 г.

Мило момче,

Всички сме добре със здравето. За нас не се беспокой, защото при нужда имаме възможност за лечение и засилване.

Антоанетка е повече при нас. Със здравето е много добре, расте силен и живо дете. Бъбрива е гори повече отколкото трябва, свободна и общителна с цялото село. Палава е като момче. Започна вече и да хитрува. Все ученичка иска да става, и то голяма. Често ти пише писма със свои стенографски белези. Понаследила е капризи, инатец, плачове, но ще гледаме да ги облагородим. Брат ти е здрав и работи.

Не се стеснявай и искай това, от което имаш нужда. Татко и майка, като всички родители, са готови на всички жертви, за да задоволят нуждите ти.

От Плевенския затвор получихме парамуса, "Наръчника" на Данев, "Симптоми на вътрешни болести" и "Обща част" от проф. Киркович - подвързани. Последната дали е изпратена от Варна, не знаем. Главният надзирател е казал, че има още някои неща, които ний не успяхме да вземем.

За сега на разположение имам следните научни и медицински и руски книги: "Капиталът" - I и II том на руски, "Анатомия" от Шапшал и Каданов, "Професионални заболявания", "Обща офтальмология", "Социални прояви на рационализацията".

татко

От свиждането най-после научавам, че Петя е боледувала от кавернозна туберкулоза. Казват ми, едва когато тя е почти оздравяла.

11 декември 1951 г.

Мили,

...Аз съм горе-долу добре. Постоянната размисъл по вас, четенето, разходките и от време на време някоя игра на шах запълват богато времето. Спомените от нашия скъп дом не

оставят място за скърби, а мечтите за дните, когато ще бъдем пак заедно, ме изпълват с радост и надежда. Знам, че и вие мислите постоянно за мен - понякога го чувствам просто физически. А и как другояче би могъл човек да си обясни това ваше чудно предугаджане на моите желания и хрумвания! Макар и разделени, общата ни съвръзва в едно съзвучие, което ни кара да чувстваме, мислим и желаєм еднакво. Че дъщеричката е палава и бъбрива, не мога да ѝ правя упрек - от мен го е взела. Да оправя, обаче, капризите и плачовете, че баша ѝ не е от най-търпеливите. Понеже на 3 м. имам право само на едно писмо, приемете от сега моите най-хубави желания за Н.Г.: да отмахне грижите и скърбите и да ви дава спокойствие и радост. На Коледа нека хлапенцето се спари и с татковия си пай - това вместо празнична бащина мицутика. А Антоновден, празника на моите мили именници, ще посрещнем и тук, макар и скромничко със старата ядовска благословия за дълъг живот, здраве и къща, пълна със синове и внуци. Привет на всички и целувки на хлапенцето от

Петър

11 март 1952 г.

Мила Петя,

Мъка ми е, че те постигна такова зло, още повече като имам предвид, че причината е тревогата за мен и липсата на моята (макар и доста груба) другарска ръка. Но кураж, мила! Мургавото дебойче, което някога обикнаха за храбростта му, не ще се уплаши от една глупава болест. Ето и едно поле за полезно прилагане на упоритостта. Ще оголеем, въпреки всичко, нали! Знам, че заедно с мен и ти прекарваш голямо тегло. Но нека гледаме същто в бъдещето - това са страданията, които пречистват. Моят учител

Златаров казваше: *страданията пречузват слабите и правят мъдри силните. Мисли как утре ще се срещнем, обгорени от толкова мъка, по-добри, по-мъдри, по-човечни и по-щастливи. И така: по гяволите, туберкулозата!*

Навън ридовете и карето са отрупани със сняг. Сънцето то поле се усмихва. Да се спуснеш в такова време от Черния връх: ските хвърчат и вдигат снежни облаци. Вятърът шиба с хиляди иглички лицето и пуска снежните талази в очите. Винтигата и панталоните се опват и плющат като корабни платна. Сънцето радостно и ослепително блести. А отзад растат белите бразди от гръзкия летеж на ските. До мен лети и от радост като чайка крещи нашата малка палавница. Ти поддържаш обоза (прощарай за мястото, но все някой трябва да заеме и това място). Мечти! - не - гни в бъдещето. А сега, добиждане. Много и топли целувки (само при условие, че няма плачове - не мога да ги понасям) на теб и на хлапенчето.

Петър

Минават месеци и години. Аз едва сега започвам да схващам какво е положението навън, болестта на жена ми, на баща ми. Полудуми на майка ми при свиждане полека-лека разкриват за мен истинското положение на хората, които с такова себеотрицание ми отдават всичко. Въпреки това продължавам да искам лекарства не за мен, а за другарите по съдба. И все пак, прав ли съм да искам от тях това лишенце?

Писмо от големия замвор.

20 април 1952 г.

Мили синко,

При свиждането пропуснахме да ти кажем, че през

м. юлий м.г. бях болен от малярия. В София ме лекува проф. Цончев и Фъртунов. Сега има епидемия от грип. Не ме отмина. Току-що оздравях. Пътувах рано сутринта, времето бе студено, за да гойда на свиждането. Затова изглеждах толкова уморен и болен. Никакъв рак или двойна пневмония, както ти подозираши. Сега съм добре. Това е истината (подчертано е от баща ми - бел. моя, П.Д.). Майка ти е добре, Петя почти е оздравяла. Антоанетка е с отлично здраве. Развива се нормално. Интелектът ѝ гори не съответства на възрастта ѝ. Всяка сутрин и вечер ти казва: "Добро утре, матенце!" и "Лека нощ!". Сънувала, става и казва: "Бабо, сънувах, татко си дошел". Брат ти и Ирина били добре. Храна имаме в изобилие и вървам скоро ще се съзвезма, въпреки възрастта ми.

За да избегнем сутрешното пътуване, майка ти изва предния ден. Спи в наши съселяни. Затова все изва тя, *tatko, майка и малката Антоанетка*

От свиждане ще разбера, че Владо Потуранов, другар от младежките години и политически противник, е бил прибран и така обработен в милицията, че станал морав като бюлетината на Демократическата партия. И едва отървал се от ръцете на жандарите, ми праща колет. Благодаря ти, Владо. Хубаво е, че някои от тези, които останаха навън, са все още предани и смели. А по-нататък баща ми изрежда изпълнението на моите искания за лекарства: получавам витамин С, В2, Д2, бромурал, марля, аспирин, албуцид, цибазол, лофом перли, комбинирани прахове, йод, памук. Близо до другите, не ми изва наум от какво лишавам близките си - гвама интернирани пенсионирани старци, болна млада съпруга и едно малко геме. За това ще се замис-

ля много по-късно, когато около моето затворническо битие мръсници ще разхождат разюзданата си фантазия. А стотици хора, на които гадох здраве, а на някои живот, гузно и страхливо ще замълчат. Ала все пак, мислейки за другите, аз още повече организирал собствената устойчивост, спасявайки другите, спасявам себе си.

11 юни 1952 г.

Мисълта днес пак ме носи към вас, мои най-скъпли. В този миг се чувствам така богат, така пълен с обич, така щастлив! - та нали щастието е преди всичко в любовта и вътрешната свобода, безпределната, търсещата, изгарящата от волност мисъл! Светът на мисълта, на мечтата е мой. А светът на моята любов е така пълен! Любов - твоя образ научих заедно със сладката дума "мама". И днес ти струиш с топлината на нейната уморена усмишка, с блясъка на посребрените коси. Любов - твоето име е "татко". Строгият, умният, търдият, дълбоко скрил жарта за малцината, които могат да стигнат и разберат сърцето му. Любов - ти се усмихваш с очичките на моята малка гълъбница. Ти нежно зъвънтиши в малката дума "бате" - вярна, упорита, мъчалива. Буден и насын, аз живея с вас - така дните неусетно минават.

Петър

21 октомври 1952 г.

Мили, всяка, когато ви кажа, че съм добре, виждам как не ми вярвате. И все пак не лъжа. Професионалните знания ми позволиха да хармонирам добро физическо здраве с пълно вътрешно равновесие. А след всичко, което изживях, стигнах до изненадващото заключение: не съм нервен. Из-

бухливостта, горещината, бързата реакция - това е въпрос на темперамент (наследство от ягъ!). Но издръжливостта на нервната ми система е безуспорна. Прибавете още, че сега знам какво струвам и какво искам. Работя, гледам хората, лишени от условността на декора (какъв материал за моето любопитство!) и мечтая. И как пълни с образи, как звучни са дните и нощите ми: любими хора, гласове, природата - всичко слято в единството на любовта. С тях се промъква и тревогата за вас. Тя е, която действа страшно тягостно. Тамко особено ме безпокой. Нека нищо - грижи и срещства, не бъдат жалени - важното е да оздраве. Да се засрами от мама. Никога не съм я виждал така бодра и така просветлена от тихия чар на човечност, нежност и обич!. Бебчето на бате преодоля ли кризата? Мили привети на всички от нашия пръснат дом.

Уважаеми проф. Цончев. Благодаря за грижите Ви към баща ми. Към адмирацията ми на Ваш ученик днес се прибавя ненакърнимата благодарност на един син, който никога не ще забрави, че дължи живота и здравето на своя баща на Вашето майсторство и грижи. Желая Ви всичко хубаво!

Д-р П. Дертилиев

Покрай продължаващото боледуване и лечение на баща ми разбираам кое от колегите лекари не са ме забравили. Професор Цончев, г-р Пенчо Фъртунов, непознатият ми г-р Димитър Андреев. За страхливиците и неблагодарниците, на някои от които напривах кариерата, ще ми кажат евидентно замърши моето затворническо състояние.

Безпокойството и предчувствието, че баща ми не ще дочака моето освобождаване, ме води към разговори с него.

11 февруари 1953 г.

Мили татко,

Радостта ми е двойна: че си се закрепил и че си бил обграден от толкова внимание и грижи. Облекчението от изживените страхове ме предразполага към интипмен разговор с теб: от дете съм се учудвал на способността ти да прозираш в хората и нещата, често въпреки налагашите се на пръв поглед факти, да виждаш в далечина, да изтъкваш такива неочеквани (и толкова правдиви!) изводи, че за съверния просто биха изглеждали пророчество. В това отношение аз възле време бях сляп или най-малкото момчешки нехаен - нямах търпение да спра и обмисля спокойно нещата. Пъргаво правех разбор на станалото, преразказвах хубаво изглеждащите неща от настоящето, но трябва да призная, точният анализ и неговият резултат - синтезата, прозрението, сложната и самостоятелна конструктивна мисъл често ми убяваха (тук изключвам големите обобщаващи абстракции, към които винаги съм имал госта тънка усетливост). Последните две години ми отвориха очите. Чувствам как моята мисъл следва набелязаните стъпки на твоя ум. "Дълбочината на виждането" престана да бъде литературен шаблон - имам физическия усет за пространственост на мисълта. Твоето познание те доведе до малко тъжната бафра на скептицизма. Зад принципността и суровостта от много време съм чувстввал сържената ти и потисната голяма обич и нежност към хората. Тук в чувствената реакция към света, струва ми се, че ще се поотделя от тебе. По-близък ми е маминият начин на доверчиво, отворено приемане. Не се страхувам да общам, защото не ме плашат разочарования - толкова много съм грешил, че рязко е да не мога да намеря съчувствие и разби-

ране към грешките и слабостите на другите. Зная, че изват и си отиват от мен хора свързани със случайно чувство, но най-важното, най-скъпото ще остане. А така богато съм възнаграден - та нима има форма на човешка обич, която в най-пълна мяра да не ми е дадена! Това е моята радост, надежда и спокоиствие. От вас, от Танко приех най-хубавото, което имам. И то ще се прелее от мен към мое дете, към другите. Така, без фантастиката на религията, без ограниченността на една суха идея и вие, и аз, и най-близките ни, всички, ще се слеем и ще живеем във вечния и жив човешки поток. Защото "никой не може да отправи по-вик към бъдещето, без да събуди ехото на миналото".

Хлапецето изглежда чудесно. Направи ми впечатление умната и мила съдържаност. Желая ѝ радостен рожден ден. Прибери и целувки на всички ви. Пратете с лекарствата рецептата или препис от нея - иначе рибеното масло ще ми пишат за храна.

Отговорът на баща ми ме малко смущава, но с лекомислено на младостта аз не се задълбочавам. За пръв път татко намеква за промяна на моето почти предизвикателно победение. Едва по-късно, свободен, препрочитайки, разбирах колко смутен е бил милият болен стар човек при мисълта, че няма да доживее да ме види вън от замвора.

30 март 1953 г.

Мили синко, радостта ти не е напразно. Здрав съм, въпреки това продължавам да употребявам билки, предписани от нар. лекител Ахтаров. Горчат, но апетитът ми е "вълчи". Засили съм се госта много физически. От дълго време не съм имал кризи от "коли-бацили". Майка ти е добре, но

все понякога има горения и киселини в стомаха. Малката е с отлично здраве. Физически (1,12 висока) и умствено надпреварва възрастта си. Чете печатни и ръкописни текстове, но слабо пише. Има твоята памет. Работлива е - шие, бродира, меси. Във всяка бабина работа взема участие. А как обича цветята! Току-що показвалото се листенце тя вече знае от кое цвете е. Много е любознательна, нищо не може да се скрие от окото и ухото ѝ. Свободна, палава, повече отколкото трябва, общителна, но страда за другарчета, каквито около нас няма. Майка ѝ е на работа и здрава.

Мили синко, макар често по индуктивен път да прозират бъдещето и бях "сурв наглед", но все пак недостатъчно такъв, за да избегна много "горчевични". Вярно е, че мноzина изважаха и си отиваха покрай тебе - използваха те, но днес ти си само "спомен" за тях, като Mumko¹ и други. Но има и близки по душа като Злогоския Владо. Въпреки това не бива да ги мразиме. Нашата награда е било и ще е моралното ни задоволство, което сме изпитвали в известни моменти. Радва ме обстоятелството, че си вече с отворени очи и виждаш и преценяваш фактите и нещата в тяхната същност, а не "литературно шаблонно", повърхностно. Животът се развива в нас по нови икономическо-политически релси - върви напред в стопанско, политическо, културно и пр. отношения. Разумният интелигент трябва и е длъжен да ги преценява обективно чрез "анализ и синтеза", за да прозре и извлече правилен извод от тях... Това е "диалектическия начин на мислене" и който си служи с него, не греши...

С бележка или писмо съобщи да ти изпратим ли с колет следните книги: П ч. "Капиталът" на руски; г-р Белов - "Диагностика и терапия на T.B.C"; г-р Н. Василев - "Нов начин

на лекуване T.B.C"; *Tuberculosis I Diagnosis и II част Treatment*. Напиши в писмо 2-3 думи по-едро да прочете малката. Таня¹ е още в санаториума. Сърдечни бащински и майчини привети, като ти пожелавам здраве и по-скоро виждане по случай рож. ти ден.

За втори път, след краткия период като лекар в Централния затвор, сега ми дават работа. Нямам илюзия. Сигурно ще е за месец-две, докато пристигне друг затворнически лекар. И извършвам наистина чудо, за което след време сам ще нефрумвам - на ухо открявам у Чолака кавернозна туберкулоза. После още... още... Казах на директора, че има епидемия от туберкулоза, той ме поглежда недоверчиво и казва: "Скоро мина рентген. Няма такова нещо. Ще пратя хората в болницата, които посочиш, но ако не излезе нищо, мисли му." Сполуих. И то 14-15 души, от тях седем с каверни. Боже Господи, както сме набъркани един до друг, омръшавали и огладнели, какъв пожар щеше да стане.

Ще използвам случая за малък емюс върху човешката психология. Както в кратките периоди, през които ми е било разрешено официално да работя като лекар в затвора, така и когато съм работил "нелегално", на място сметка са десетки спасени живота, главно из средата на моите земеделски приятели. Каква бе благодарността за това? - Когато след 1990 година върху мен се изля порой от мърсотия, включително за затворническото ми битие и лекарския ми морал, само Димитър Баталов от БЗНС и анархистът Георги Константинов се обадиха в моя защита. Другите се спомняха, за да не понесат укорите на моите клебетници. Но народът ни е казал: "Направи добро и го хвърли в морето". И

¹ Mumko - проф. Дим. Пасков, мой съкурсник и кумец

аз така правя.

Пиша:

12 май 1953 г.

Мили,

От няколко дена съм на работа в амбулаторията. Започват грижи и мисли за болни, болести, диагнози. Светът на мисълта се рамкира, става по-тесен, но затова настичен с по-интензивни усещания. С промяната, вярвам, най-доволен ще бъде татко. Най-после неспокойният син се върна към професията си. Радвам се на твоята радост.

Много хубаво сте се сетили за парите - тъкмо ще мога да си купя някои нови книги да се поопресня.

Ако разполагате с терапията на професор Николов и Пасков пратете я, ако не, аз ще я поръчам оттук. Необходими ми са също терапевтическите наръчници на Арнаудов и на Данчев. Ако има драсканици, подчертаваници, изчистете ги, за да не се затруднява прегледът. Също книгите по туберкулоза. Пратете ги с колет. Трябват ми паратуса и примауксила - металическата кутия с ампули и спринцовка; бакелитчето на старата слушалка, че другото се оцърви, и часовника, за да меря пулса.

Получих колетчето с лекарства, дрехи и др. Не пращайте с колета пари. До края на месеца пратете 3 кг храна и 3 кг плодове. Добре съм. Много здраве на батко, Таню, Ники.

Целувам ви

Петър

Това, че съм на работа, ми дава най-после възможност да видя Петя и дъщеричката без решемка. Разбира се, в присъствие на началника на Държавна сигурност.

Гледам моята "тънка като фиганка" съпруга - за бега

не от добро. На думите ѝ за трудностите, срещ които живеят, реагiram със съръхчувствителност, болезнено. Фанатик на една идея, аз не можа да оценя справедливо жертвата на хората, които приемат несогодите от обич към мен. По-земна от мен, Петя до края на живота ни ще гледа на моята пълна отгаденост на политиката като Донкихомщина. Нещо, в което има немалко истина: Дон Кихот ми е любимец. Ненавиждам Санчопановците.

Чудното - и най-хубавото - при това свидждане е "опознаването" с Антоанетка. Оставих я петмесечно бебе. Сега - петгодишно човече. Какво е? Как ѝ влияе разпиляването на нашия дом, грубите понякога подмятания на някои селски "остроумник" за татко ѝ?

Ведното, радостно лице на дъщеричката ме успокоява. Докато избедня избухва "Дертилиевското". Човекът на ДС решава да се пощегува и казва:

- Детенце, твоят татко е лош татко.

Ех, ти малко, сладко зверче! Как се изпъна срещу него. Още малко да го удариш!

- Не е вярно, крещи детето. Моят татко е най-хубавият татко.

Благодаря ти майко, татко, Петя. Знам, че продължението на рода ще бъде както трябва.

Не се излъгах. Дали поради доверието на затворниците, дали че с откриване на туберкулозната епидемия попречих да измрам "гадовете", но скоро "коларят на смъртта", политическият заместник директор, ме отпраща в Белене - "Остройтът на смъртта". Символично, нали!

За изпроверяжки ми прави характеристика, която ще ме следва в моите странствания и от която ще преписвам директорите и политическите официieri.

ХАРАКТЕРИСТИКА¹

на затворника ПЕТЬР АНТОНОВ ИВАНОВ ДЕРТЛИЕВ - Контрареволюционер. Роден на 7.IV.1916 год. 8 с. Писарово Плевенско, ж. на София.

Произхожда от чиновническо семейство. Лекар, с добро материалисто състояние, женен с едно дете.

Осъден на 10 години по ЗЗНВ, затова, че на различни места в страната, чрез събрания, и печат, разгласявал клеветнически и неверни твърдения, от естество да създават недоверие към властта и да увредят на отношенията ни към СССР. Подбуждал селяните да не изпълняват наряжданите, а през 1945 год. написал до чужбина писмо - отворено, с клеветнически, неверни обстоятелства. Горното е вършил в качеството си на народен представител от фашистката лъжесоциал група. (К. Лулчев)

В затвора има лошо поведение. Държи се много предпазливо и винаги търси начини да се събере с затворници от неговата категория, за да бистрат големите политически въпроси и то като врагове, на народа. Има такива изказвания "Аз съм голям оптимист по отношение речта на Айзенхауер и бъдете уверени, че тя ще ускори освобождаването ни от затвора. Съветския съюз ще отстъпи, защото запада е много по-подгответен, тъй като произвежда 10-20 пъти повече от СССР."

В политикопросветната работа не взема участие, а парадира пред затворниците че много знае и много е учен. Като лекар при амбулаторията полага прекомерни грижи специално за контрареволюционерите, а за криминалните

затворници не се тревожеше и бързо ги лекува за утешение. Голям класов враг кръвно мрази народната власт, Партията, лагера на мира и демокрацията. Въздиша за славното си минало и чака намесата на империалистите, за да го освободят от затвора. Да не му се дава в никакъв случай лекарска работа, защото не заслужава такава. Категоризиран е в I кат. I раз. още в началото и следва да остане в същата и занапред.

Зам. Нач. Полит. Част:
подпис

31 юли 1953 г. Белене, остров Персия. Правим диги, жънем. Изсичаме гората, която бавно, но непрестанно се отдалечава от лагера. Глад. Щъркелите избягаха, защото ние изядохме жабите и змиите. И всичко, което може да се яде. Краедом от ярмата на животните. Мъкнем това, което може да се докона от полето. Мършави, подивели хора. На вид. Но устояваме. Живеем. Мислим за утре. И лъжем близките си.

Аз пиша:

8 август 1953 г.

Мили родители,

От 1 седмица съм производител на витамин D - печа се цял ден на слънце, дишам чист въздух и изучавам земеделската наука. Чувствам се много добре и опреснен от новите впечатления и обстановка.

Последното свидждане беше дар Боги. Най-после се запознах с дъщеричката. Нямаме представа колко неизразителна изглеждаше муциунката ѝ през решетките. Едва сега видях колко живо и сладко е хлапенцето. Няма ли възмож-

¹ Правопис запазен - бел. моя, П. Д.

ност тамко да замести ауреомицина с някой нов съветски препарат като албомицин или друг. Нека иде и при г-р Мирчо Сливенски - може той да може да му намери лекарство. При професор Чилов ходи ли? Както той, така и Кирил Чолаков даже да нямат ауреомицин на разположение могат да го намерят, ако имат желание.

Храната пращайте набеднаж 8 1 колет на 3 месеца и плодовете също поне 8 1 колет. За храна пратете 3-4 кг мазнина, 2-3 кг захар, луканки или мясо в мас, сухари (обикновени и козуначени), колкото мазнините. Плодове пресни или сушени: ябълки, орехови ядки, шипково брашно и гр.

Петър

Адресът ми е: ТВО - 2, с. Белене, Свищовско

Всеки затворник е мечтател и поет. И лъжец по отношение на своите. Аз също. Знам защо. "Коларят на смъртта" политическият офицер в Плевенския затвор ме изпрати в "Острова на смъртта". Аз знам къде съм. Но пиша до баща ми:

6 октомври 1953 г.

Писмото ми да лъжа на поле, на простор, на волен вятър и надежда! До мене моят малъг другар нареджа на акордеона за "девойката без душа". Лежим по наровете. Мислите ни бродят по градски домове и селски къщици. В майчин благослов ни люлее есенната нощ. А през прозореца се е ширнал просторът, тъмен и дълбок като бащин поглед. Блещуващата някъде далече сладките детски усмишки на звездите. А акордеонът свири сред смълчаните хора и зад блудкавите жалби на остарелия шлагер се бълска животът ни: животът - живеният, неживеният и животът - мечтаният. И

нощта слива всичко и става някак и тъжно, и много, много скъпо и нещо до болка обичано (и с болка обично) е сякаш на разтяг от нас. Дошел е вечерният час - и от камъните гори разцъфтяват миражните цветя на надеждата и любовта.

Аз съм здрав. Станал съм, както се казва, "каиш". Като си го ща на село, ще обяля състезание на полска работа (какво ли пък да е вярно - чак толкова сръчен не съм!).

ТВО - 1, с. Белене, Свищовско

Всевишни Боже! Фантазирам ли, или лъжа, или и едното, и другото? Какви ти акордеони, какви ти блещукащи звездици. Въздухът е смраден от некъпаните ни изпотени тела. Дори да сиашане не стига. Какви прозорци, дявол взел го, в тази скотобойна, в бараката с 200-300 души, набълъскани на гъба етажа нарове, какъв ти простор. Но аз лъжа, лъжа и мечтая.

Вече дадох моя принос в прибиране на реколтата на острова и в правбене на гигата. Персианска зима с дълбоките снегове, брулешищите ветрове тренират волята ми да преодолея и това (истински спортен хъс, нали!).

Май че доста се застоих на едно място. Решаващо ще е краткотрайното ми назначаване за лекар на I обект, където са смесени политически и криминални, лагеристи и затворници. И разговорът с големите началници, които установяват, че съм бил "американски доктор", понеже давам почивка на хора с температура под 38 градуса.

А все повече ми се напряга още един проблем: моята голяма загриженост и внимание към родителите ми е прекалена в очите на жена ми. Тя се чувства пренебрегната и ето че "изчезва от хоризонта" - престава да игба на свидждане. А тъй като родителите ми ползват по-голямата

част от осъдъното право за писма, тя престава и да пише. Нареждам "пасианс", разглеждам всички възможности, но не оставям тревогата да ме паникьоса. Знаем се: и двамата сме достатъчно горди, за да приемем каквото и да е унизително положение, каквото и да е компромиси.

Не знам дали има затворник така усърдно местен като мене. Сякаш нося никаква опасна зараза, та директорите на затворите гледат да се освободят от мен, да ме джирорат на други, както се постъпва с непоправимите ученици. По този начин ми дават, без да искат, нова среда, нови познанства и нова възможност за влияние върху млади хора. С мене върви характеристиката ми на непоправим. Новият ми дом е наказателното отделение в затвора в Пазарджик, с претърканата килия, със съклийника ми лудия Иванчо, карцера и за награда - разговори с Димитър Гичев, Атанас Буров и станалия ми вече приятел Гошо Анархията. Ако някой мисли, че ще уклюмам нос и че ще хленча в писмата, много се лъже.

18 март 1954 г.

Мили,

Още веднъж поех пътя - този път за Пазарджик. Съдбата е била винаги добре разположена към мене (изглежда, че знае циганския ми нрав) и не ме оставя да засядам. След болгатия с блечатления и изживелици Персон ето тихата съсреготоченост на затвора. След усилната дейност на физиката идва време настиснато с размисъл и четене. И така: пак пред нови хоризонти!

Радвам се, че сте по-добре и че ще се връщате въвчи. Само гледайте да няма разправии с квартирантите, че е

беля работа.

Пратих 3 колета: 1. дюшек, 2. кошница (вътре са апаратът за кръвно налягане, паратуса със спринцовките, промаяксала с малката спринцовка) и 3. куфар с малко дрехи.

Привети на баткови, чичо Димитрови, Петя и, разбира се, най-много на вас и дъщеричката. Отлично съм.

Петър

И така: здравей, Пазарджик, здравей, наказателно отделение. Лишават ме от дюшек - значи голият цимент е на мое разположение. Вземат ми лекарските инструменти - значи искат и контрабанда да не помогам на другарите си. Имат да вземат. Ако трябва, ще бая, че се занимавам с психотерапия, но няма да наруша клемтвата си. А новините от дома стават все по-тревожни.

Мили синко, след 50-дневно пребиваване в плевенската болница се прибрах у дома на 8.I. Майка ти ме гледа като "писано яйце". В болницата бях гледан добре. Някои от лекарите те познават и добри отзиви даваха. Те си владеят професията, но са спъннати, защото липсват особено "внос на лекарства".

Както знаеш, в ИСУЛ бях от 12.X. до 12.XI. Завърнах се ободрен, весел, почти здрав, но ... радостта ми бе за малко. На 8 и 9.XII. имах лоши кризи, които предизвикаха жълтеница.

Жълтеницата я излекуваха за 10 дена, след което на 31.XII. ме преместиха във вътрешното отделение с надежда да ми помогнат. Бях с пълно съзнание, че и сега помощ няма да намеря, но все пак решил да се подложа на нови мъки. Трудно извоювах един грам "страптомицин", и то

през ден, като го вземах чрез дуоденално сондиране. Разбира се, резултат не се получи.

В края на краищата след 5 г. и 3 м. боледуване оставам с убеждение, че няма "лек" за мене. Остава едно средство - операция, но не знам дали бих я понесъл при моите 73 години. Тая мисъл ми се върти в съзнанието. Не е зле да си кажеш мнението и кой професор предпочиташ.

Писмото от 6 юни 1954 г. е до моята малка дъщеричка.

Мило дете,

Харесва ми, че си умна и слушаш ядо и баба. Затова татко още повече те обича. Чети и учи приказки и стихотворения, защото и татко знае много и като си гойде, ще видим кой повече е научил. Занеси много здраве на леля Ирина, а на чично Влади пооскуби бодливата коса. Кой е по-плачлив - бебето им или ти? Много здраве на Гошко. Целуни баба и ядо и им кажи, че и татко като тебе много, много ги обича. Бъди здрава и радостна, моята мила дъщеричка, и пей, пей винаги, защото умният винаги ще намери на какво да се радва, за какво да пее. Само болните и глупавите деца са плачливи, а ти си юнак, нали? Чакам да ми пишеш.

Целуба те
татко

Ето че в семейството има още един грамотен човек. Шестгодишната дъщеричка ми пише:

Мили татко, аз съм много добре. Есента ще съм вече ученичка, а сега много ми се играе. Целуба те твоята Антонетка.

Освен за болестта на баща ми разбирам от мама по време на срещите ни, че има трудности с агентите на Държавна сигурност, които се настаниха в нашата къща. Даже и да ги освободят от интерниране, моите родители няма къде да отидат. Не стига това, но здравето на баща ми непрекъснато се влошава на периода. Ето че идва и нова беда.

Баща ми пише:

15 юни 1954 г.

Мили синко, зная, че се интересуваш за мен. От 82 дена нямам вече треска. На 25.III. бе последното втресане. Никакви специалитети, никакви пеницилини и стрептомицини не помогнаха. Изглежда, че природата извърши своето, т.е. моето оздравяване. Мога да кажа че съм вече добре. През август ще се видим. Брат ти, Ирина и детето им били добре. Преди месец Петър пак заболя от сух плеврит на другата страна. Сега, както пише: "ге добре, ге зле..." - пак е на работа. Другия месец иска малката. Детето до сега запазихме здраво. Дали има нещо опасно за него - не знаем, но доста се беспокоим. Делото води Васьо. Не се е обадил никој той, никој брат ти какво е решението на съда. Много труден е този въпрос и надали ще се разреши до наасен. За да освободим къщата си, трябва на наемателите да посочим друга, а това за нас е невъзможно. Ние тук относително добре си живеем. Разполагаме със самостоятелна къща, голям двор с градина. В София ще жадуваме за хубавата природа, прясно (I качество) мясо и чисто мяко. Последното ежедневно консумираме. Тук срещаме съчувствие и услуги от близки и далечни приятели.

Майка ти, аз и малката ти пожелаваме крепко здраве.

С мил бащин поздрав
татко

Родителите ми са запазили и едно писмо от един от непримиримите, приятеля правист, Владимир Потуранов.

14 септември 1954 г.

Чичо Антоне,

Не съм се обаждал вече много време не от никаква сърдня, а от независещи от мен причини. Не ме учудва, че сте още в село, защото знам с какви хора имаш работа. Аз донякъде съм добре със здравето. Работех през пролетта в една кариера и към края на септември пак отивам там, ако ме приемат. Децата са добре със здравето, също и Рисинка. Как е Петър? Как е Петя? Къде е Владо? Тази година сме добре с хляба. Има и овоции. Веднага ми пратете една кошница, за да ви пратя ябълки. Дано се приберете, за да се видим.

Аз обичам Петра като брат, защото когато бях болен, той прояви такова внимание, което не ми дава рождения брат. Тебе и леля Сия чувствувам толкова близки, колкото моята майка и баща. Мълчанието ми при виждане ще ви обясня - за момента мога да кажа, че имам относително спокойствие. Мисля, че имаш представа какво преживяваме; но пътят е този! Докрай последователност.

Много, много синовни почитания към вас

Ваш Владимир
Потуранов

Мина още един девети септември в тревожно очакване за помиловка и разочарование след това. Аз нямам илюзии, но очевидно моите близки са се надявали. Пиша:

19 септември 1954 г.

Мили родители,

Не бих имал нищо против, ако измамните надежди, ко-

ито се бяха промъкнали у Вас, се бяха реализирали. Но и така бедата не е голяма - многото мина. След като загърбих толкова години в затвора, това, което остава, ми се види дреболия. Аз съм в отлично здраве. Пък и не може да бъде другояче, защото отпадането, скромолясването на организма е резултат не само на биологическата еволюция и условията на средата, но и до огромна степен е в зависимост от душевната нагласа на човека. Да искаш да си здрав, да искаш да устоиш на годините, да правиш всичко, което е във възможностите ти, да отстриши вредите - душевни и физически - всичко това е във висша степен гаранция за опазване на човешката пълноценост. На вас тук трябва да направя упрек: премного мислите, премного се тревожите за глупости и дреболии, а резултата оправдавате с неизбежните удари на старост и болести. Сменете тъжната гама. По-светло - животът има своята ведра стория винаги и всякъде! За себе си мога да кажа: една мисъл, една надежда ми е пълнила всичките тези години - да ви видя, да виdam радостите, които съм ви ограбил. А за всички други малки човешки ядове хич не ме е еня - хвърляй ги през прозореца и толкова.

Драго ми е, че баткови са добре. На Ирина и дъщеричката им желая само радости. Тамко да оправи малко стойката. По-добро, млади момко! За мама съм по-спокоен - не случайно толкова си приличаме. Моята палавница ще ходи ли на училище тази година?...

Петър

24 ноември 1954 г.

Има регки мигове, когато настроение ли гойде, та промени виждането, играта на светлината ли рептушира

някой образ така, че той изведнаж става съвсем друг, чудно одухотворен, сякаш някой художник го е пресъздал. Този образ дълго остава в тебе - гори може да измести реалния. Така видях дъщеричката миналия вторник. Ако не беше татковата болест, това би било най-радостното ми съвъждане. Радва ме здравето на малката, чудесният контраст на тъмните очи и светлите житни коси, а най-вече живата и умна муцунка. Живот и здраве да е - ще си допаднем.

Моля ви пишете ми подробно как е прекарал татко последното заболяване и как е сега. Мама, надявам се, има сред теглата още една голяма радост: хлапецето е жив документ, че и като си отива, човек остава. Аз имам мой начин да бъда радостен, а понякога и щастлив. Защото човек страда най-много от настоящето, а затворникът (поне за мен важи това) няма настояще. Той живее с призраците на миналото и с неясните видения през пролуките на бъдещето. Целият свят е потънал в меката светлина на мечтата - гори тъгата има своята сладост...

За Коледа колетът да бъде мас, малко сланина, малко козуначен сухар и ако има, малко суржук. Пратете ръкавици (плетени, с пръсти) и вехти парчета плат за кърпене на панталоните и за стъпала на терлиците.

Петър

24 декември 1954 г. Писмо "отвъд". Първо дъщеричката, после баща ми:

Мили татко, Ч.Н. 1955 г. Аз съм здравичка. Уча се добре. Целувате те твоята

Антоанета

Мили синко, зная, че много се интересуваш за здравето ми. След 7-месечно затишие имах треска на 23.X. Виновен съм и аз. Рекох да помогна на майка ти, та аз белосах стаята, и то при течение. Вследствие физическа преумора гойде треската. Оттогава до днес съм спокоен. Майка ти е по-юнак от мене. Днес, 24.XI., за нас би трябвало да бъде празник, но ... навършихме 43 години от нашата женитба. Малката сега е отлична ученичка. Здрава е!

Иде Нова година! По традиция хората си пожелават да е честита. Дано тя донесе Мир на човечеството, па и на нас радост външи. Сега се борят два свята - Изтокът и Западът. Изтокът е за мира, а Западът за войната. Ние сме на страната на миротворците, защото нашата фамилия дава две жертви за чужди интереси, а и аз съм участвал в две войни и знам какви злини донесоха на нашия народ.

...Приеми нашия новогодишен поздрав с пожелание за здраве и по-скорошно виждане.

татко

Има нещо ново в писмата от дома. Макар че ми спесяват описанието на тежестта на заболяването на татко, виждам колко много неговият дух е отмагнал, колко желанието му да ме види свободен става непреодолимо. За пръв път баща ми започва да търси някаква форма на идейна конcesия.

Пропуквала ли се устойчивостта на моите хора? Болестта на Петъя, на баща ми ли са причината? Или това е новогодишно размекване? Какво знаем ние за тях - нашите близки вън? За тяхното тегло, болки, надежги. И какво знам за мята за нас?

Милият татко. Не разбира ли, че да се наредиш на

страната на миротворците не стига само да кажеш, че си за мира? Те искат много - още, още ... докато гадеш цялата си гуша, а аз имам само една.

Следващото ми писмо от 9 март 1955 г. е до моето семе:

Много ми се искаше да гоѓда и да ти поиздърпам за здраве ушичките на рождения ден. Чакам да ми пишеш как си сега като си с цяла година по-голяма. Тук си имаме много врабченца. Ама едни кавгаджии, вдигат шум и цвърчат по-вече от целия ваш клас. Сутрин, щом съмне, чукат по прозореца. Един чичко, мой приятел, казва важно: "Хе-хей, огладнели са добичетата. Давайте трохите!" Да видиш после каква борба е, какво кълване, какъв писък, чукане по прозореца. Като се нахранят, почват да разправят, ама всичко ни казват. И тебе откъде те знаят, кога са били в Писарово, сам се чудя.

Кога ще ми гоѓеш на гости? Да знаеш татко колко ти се радва! Ти беше много мъничка, когато ми гоѓе на гости в едно провадийско село. Мояте другари свиреха, а ти скочаш, скочаш като малко меченце - играеш хоро. И сега, като ме видят, всички ме питат за тебе все така ли си весела, пъргава и умничка. Пък аз се чудя какъв да им отговоря. Нали врабченцата казват, че понякога плачеш като малки-те хлапенца. Ще трябва да ги питам сега, като си пораснала с една година, как си. Кой чете повече книжки - ти или ядъо? Разправяш ли на баба приказки? Като прочетеш писмото, миличко, иди при баба и ядъо и ги целуни от татко. Поздрави Гошко - петмето на чичо Иван, чичо Горан и баба Мита.

Целува те
татко

Най-впечатляващо е времето, измерено с промените в другите. Ето че петмесечното човече, което оставих при задържането ми, сега е малко девойче. Пише ми:

14 май 1955 г.

Мили татко, аз съм много добре. Уча се отлично. С нетрпение чакам времето за свидждане. Благодаря ти за честитката за рождения ми ден. Аз много обичам да чета книжки.

Целува те твоята
Антоанетка

А сега отново на път. Този път за добро. Лекар съм в затвора за криминални рецидивисти в Пловдив. Невероятно богата човешка фауна - убийци, крадци, наркомани - тиня и тук-таме погубени таланти.

Освен за болестите въкъщи, за периодичните втрисания на баща ми се промъква още една требога. Ревността, която има между родителите ми и жена ми, все повече взима застрашителен размер. Дали ще я преодолеят? Не знай? Омън се иска да бъда страна, да бъда съдник, а аз не мога. Едните са мои родители, тия е майка на моето семе. Всеку от тях ме иска цял, а аз съм и на едните, и на другите.

И все пак отношенията с Петя трябва да се изяснят. И ако трябва - да вземем решение. Писах вече, че тя не признава половинки, не дели. Вярно е също, че отдавам повече внимание на старите. Това я насъкърява, но гостеприимството е за откъсването и замълчаването вече втора година? Дали ужасът от болестта, страхът за работата и хляба, жаждата за спокoen дом не са надделели?

Аз мога да разбера, да съчувствам, да бъда толерантен към всичко това. Не и в моите семейни отношения. Още по-вече, че ако оцеля, знам, че ще правя политика (кога?!). А съпругата е част от биографията на общественика. И там не може да има компромис, даже това да не е справедливо. С рък да я огорча предизвиквам Петя към яснота в нашите отношения. Пиша:

20 май 1955 г.

Има неща, които не стават по-малко неприятни от това, че са естествени. Ето защо поради тяхната нежелателност човек се съпротивява да ги приеме, прибягва до вярата в чудото, в изключителното, до отклонението от нормалното. Но и това не може да трае вечно.

Че дългогодишната раздяла ще засегне връзката между двама души, колкото и да са привързани, изглежда аксиома. И все пак колко трудно е да се приеме, когато засяга самите нас! Но фактите са жестоко нещо и нито фантазията, нито илюзията, нито най-тънката заинтересована казуистика не може да ги отмени.

Нашият брак бе тежко ударен от продължителната раздяла. До време го държеше все още живото чувство, кое то, ако се не лъжа, не само не намаляваше, но до 51-ва година на расна.

Спомням си думите, които бе казала на съпругата на Грозев: "Омъжила съм се за добри и лоши дни." Колко те обичах за тези думи! Уви, лошите дни за нас станаха прекалено много и твоите думи звучат с надсмешка над самите нас. Не смятай, че това е упрек. Просто за наше нещастие така се сложиха нещата. Познавам те. Увлечението ми по теб почна с куражка, който прояви при бомбардировките. И

по-късно това, което ценях най-много в тебе, бе цялостната личност, установеният характер, въпреки трудностиите, които създаваше това при моя чепат характер.

Сега, при грижите за работата, при интересите и живота, които скъплиши, нашият безперспективен брак за теб е само бреме. За мене е унижение. Ти си все още млада. Намери разрешението, докато не е късно.

Благодаря за всичко хубаво, което си ми дала. То ще лежи в основата на спомена и доброто чувство, което ще запазя за теб. Желая ти да намериш спокойното щастие, към което се стремиши и което моята неспокойна натура не може да ти даде.

Петър

Не стигам нерешените проблеми с Петя, но брат ми, по-необязан и от мене, окъсня с висшето си образование. Сега работи и следва, което е много трудно. Това е повод снаха ми да обвинява родителите ни, че с грижата за мен лишавали него. Милите старци - болни, интернирани, със скромни пенсионерски доходи, са разкъсани в родителската общ към двамата сина. Не зная дали е егоистично, но не се чувствам виновен. Идеите, за които страдам, не са само мои, но и на семейството. А баша ми пръв ми подаде "Червена трибуна", която бе моето кръщение в социалдемократическата литература. Ала това не прави по-малка мъка та на родителите ми. На това отгоре, макар че вече имат право да се върнат в София, оказва се, че хем имаме къща, хем нямаме. В нашия дом се бе настанил Захариев - агентът, който ме следеше. Нещо повече, за да настани свои роднини, той изсели моя съсег и приятел Анани Захаринов.

Свиждане с баща ми. Останал е само кожа и кости. Едва се държи на краката си. Дори надзирателят се трогва и казва: "Много е загазил твоят старец". И тук аз правя една непростима грешка. Не прекупвам гордостта си да помоля за едно свободно свиждане. С моето младо лекомислие не проумявам, че това е последната ни среща. "На младост леко път се носи", но се мъчно чуждият път усеща.

Не знам защо, но писмата ми от пловдивския затворнически период липсват. За това по-скоро разказът ми ще бъде за полученното от къщи, а то не е радостно. Писмата на баща ми говорят, че неговото търпение е изчерпано възлото очакване. Пише ми писмо, в което очевидно личи, че е загубил надеждата за нещо по-добро в бъдещето. Готов е за концесии. Ще се подглади ли?

1 юни 1955 г. Дори и почеркът на баща ми, обикновено елегантен, чудесно изработен, грамотен, говори за дълбокия смут, в който е той. Пише:

Седем години изгубена младост: 7 г. отидоха във вечността; 7 години пропилени духовни и материални ценности. Защо? За кого? За ония ли, които те ласкаеха, величаеха и пр., а сега за тях не си нищо друго освен "сянка". Замислял ли си се върху тоя въпрос? Те се нагодиха като професори и академици, лекари, инженери, а ти? Ти само занемари себе си, дете и семейство, да тичаш и да службаш. Кой от тях днес се сеша за тебе, за детето ти? Никой!...

Често В безсънни нощи мисля, разглеждам днешното икономико-политическо положение на страната, извам понякога до заключение, че нещо в миналото сме сгрешили. Срамно ли е човек да си признае грешката, разбира се, след като е убеден в това? - Не. В миналото, както знаеш имаше

аве социалистически партии - тесни и широки. Идейни различия по програма нямаха. Те бяха в тактиката. Широките бяха повече реформисти, а тесните - ортодоксални марксисти, т.е. че правим социална революция само с индустриалния пролетариат. Но ето животът, особено онова, което стана в Русия, им подсказа, че са били на погрешен път. Те не се срамуват велегласно да го заявят, обявиха се за "единен фронт" със земеделците и дребната буржоазия. Това преди 1917 година беше опортюнизъм. Ако днес една комунистическа партия управлява нашата страна и има кураж, смелостта да си признае миналите грешки, защо отделната личност и тя като прозре в себе си такива, да не ги признае? По този въпрос твоят татко разсъждава, пако греша, какви ми. Аз мисля, че и днес в идеино отношение се покриваме и защо да не се включим в градивния строеж на новия наш икономико-политически живот у нас.

Не мога да позная баща си, човека, който не знае компромиси, човека, когото през целия живот не можаха да съблазнят нито власт, нито материални облаги. Оказва се, че ахилесовата пета на железните хора е тяхната родителска обич. На какво га остана верен? На баща ми, таќъв, цял в неговата смелост или в неговата слабост. Още повече, че слабостта съм аз. Ще остана верен на мъжа, който не знаеше компромиси, и знам, че в болката си той ще ме разбере.

Май че много ми се събра: требога за татко, неизяснети отношения с Петя, обвинение от родителите ми в пристрастие (мек израз за неблагодарност), обвинение от снаха ми, че съм провалил бъдещето на брат ми. В центъра на тази бура от страсти съм аз. Ще загубя ли равновесие?

Както често се случва в живота ми, съдбата ми помага. Нареждане: събирай си багажа. И, вечен скитник, отново съм на път. Проблемите от неизвестното предстояще омекотяват и изтласкват болката - не е време за размекване.

През прозореца на влака се разбам на зрялата есен, на нейната мекота и присъщво на багри. Дълго и мъчително пътуване по естапните. Не знам накъде. Почти не остана замвор, който да не съм изръшкал. Забравих, че може да се повтарят. И така, ето ме в Белене.

18 октомври 1955 г.

Мила мамо,

Ти забравяш, че аз съм от години откъснат от външния свят и знам само толкова за вас, колкото ми кажете на краткотрайните съвждания или ми пишете. Дори и това е съмнителна информация. Как тогава може да вземам решение за каквото и да било? Само на основа на догадки и без да чуя даже обясненията на другата страна ли ще определя отношенията си? При това положение аз мога само да предложа на тези, които са вън, да премислят отношенията си с мен, като имат предвид, че като изляза, и аз също ще преоценя всичко. Това и направих. Колкото за това да се откъсна от вас - това са чисто и просто глупости и не мога да повярвам, че един разумен човек може сериозно да го мисли.

Все пак хубабо стана, че се ягоса. Моето огромно задължение и вина към вас зная и мъката за това не ме е напускала нито за минута. Всичко, което претеглих, е нищо в сравнение с мисълта за трудностите, мъките и скърбите, които ви докарах. Зная, че съсипах и бъдещето на Влади, но какво га правя. Всеки има своя вътрешна линия на разви-

тие, своя съдба. Аз не мога да бъда друг.

Не знаех, че бате е в такова лошо материално положение. Лъжех се, че той е добре и че даже ви помага, когато било обратното. Ако знаех това, никога не бих приел милиите, но прекомерни грижи, които ми отдавахте. Нищо нямаше да ми стане, ако те бях по-умерени. Мечтаех за близките гни, когато ще сме заедно, за да мога да ви създам малко радост. Сега знам, че имам и едно задължение, което на всяка цена ще изпълня - към Влади и Светла. Дано мога чрез това поне малко да се отплатя за всичко, което получих и мъката, която създалох.

От няколко дена съм в Белене - болницата. Отлично съм. Работата е интересна, здравето в изправност. Задобрен съм всецияло. Затова нямам нужда да се притеснявате за каквото и да било (говоря откровено и без сръдня - на вас нищо не може да ме накара да се разсърдя). Колет може да пращате, каквото има, но и то не е нужно. Знаете, че не съм пушач и затова нямам разноски, а и не съм капризен за ядене. От пари нямам нужда, но понеже ви зная колко ви е страх да се не погуби "съкровището", затова, когато нямам друга нужда, може да пращате до 25-30 лв. на месец. Повече зная, че ще са откъснати от татковото здраве, вашия и на Светла залък и затова ще ги върна. Тук е голяма кал и затова за съваждане (дано не стане нужда!) ще чакате да мине зимата. Много ме тревожи здравето на татко.

Със синовна общ

Петър

28 ноември 1955 г.

Мили татко,

С нетърпение очаквам да те видя - толкова много има

га си кажем! Струва ми се, че за пръв път ще можем да говорим както трябва. По-рано аз бях твърде малък, а ти не-
гостижими голям и умен. Сега аз (слава Богу!) не съм в пъ-
ра младост, та и много видях. Радостта от срещата ни е
помрачена само от мисълта, че тъкмо сега ти си болен и
страдаш. Моля ви както никога и никого не съм молил: нап-
равете всичко възможно, но се оправи. Седем години ти не чу-
оплакване от мен, но трябва да знаеш: ако не се съберем пак,
ако не събереш сили да преодолеши това заболяване, не си
струваше да преживея тези години. Защото само усмишка-
та на нашата идна среща ме направи способен да "прескоча"
всичко. Беше леко - гори и страданието, защото винаги с
мен беше мисълта за тези, които обичам и които ще видя.

Искам да те избавя от едно напразно съжаление: че не
постигнах успехите, "общественото положение", което бе
лесно. Альжеш се, ако смяташ, че това ме прави нещастен.
Времето на фойерверките мини. Научих се да ценя скритата
топлина на простичката дружба и скромната красота
в ежедневието. И ако вие с мама сте живи и здрави, от мен
по-щастлив човек няма да има.

С пожелание за скорошно оздравяване и среща.

Петър

Писмото от 6 декември 1955 г. е написано след пребиваването на баща ми в болницата в ИСУЛ. Очевидно, че е настъпила значителна промяна в състоянието му. Това личи още от почерка. Той е, както винаги е бил - рабен, красив, елегантен; фразата също. Отвежни са пессимистичните мисли. Пише:

Мили синко, безосновно се тревожиш за моето здраве.
Както до сега, вече 5 години не ѝ се поддадох, така още мн-

го време няма да ме надвие болестта. Дано по-скоро да дой-
де моментът за да изгрее и в нашия дом звездови проблясят
сред този мрак, който ни сполетя... Знай, че покрай много
приятели и другари, за които сме само спомен - има и дру-
ги, които всеотдайно са на нашите услуги.

Болестта ми е "коли-бацили в жълчните пътища". Най-
напред ми става тежко на стомаха и болки в плешиките;
протягане, студ и слег това темпер. 38-40. Това трае един
ден. На другия ден като че нищо не е било. Болки почти не
чувствам. Естествено температурата оказва влияние вър-
ху физиката ми. От 12.X. до 12.XI. бях в ИСУЛ (II вътр. кли-
ника). Лекуващ лекар г-р Коларов, но и Андреев се грижеше.

Имаша поздрави от приятелите лекари. Голямо внимание
оказаха лелите ти особено Вита.

Задушевен другар и приятел, и то много, е Александър
Миланов, който ми прави много услуги.

С добро пожелание за по-скорошно свиждане у дома.

С привети и целувки
татко ти

Следващото писмо е от дъщеричката и от майка ми.
Помърди се и френската поговорка: всичко преминава,
всичко се пречуява, всичко дотяга. И не може да бъде друго-
вие - даже и да има някакво неразбирателство, то не може
да не отмине, ако хората се обичат. Родителите ми първи
приемат, че моите семейни проблеми трябва да решавам
сам аз. И "шоковото" писмо до Петя съврши работата. Тя раз-
бира, че загълбочаване на сърдъната и дележа може да доведе
до далече. А между всички нас грее и ни събира слънчевото
личице на Антоанетка.

Мили татко, аз съм добре. Пак съм при баба иядо. И в

Севлиево, и тук получавам по всичко отличен. Целува те твоята гъщеря Антоанета.

Мили синко,

Извинявай за несправедливостта ни. На Владо не разрешиха да се яви на изпити. Той се е попримирил, но Ирина не може, като няма титла, за което пак мене упреква. Действително, аз харчех луди пари по пътища, носех по 1 кг храна само да получа от теб думи за състоянието ти. Не можех да си представя да те не видя, а ето че сега се налага да търпя месеци. Притури се и татковото ти заболяване, а и той има отчастии вина с разтакането и особеността в характера си.

Светла е отлична ученичка, но физически слабичка. За къщата не се тревожи, законът е такъв, не сме само ний. Дори да ни отстъпят 1 стая, не бихме се решили да отидем. Кой знае какви неприятности би ни създал, а знаеш болезнената чувствителност на татко си, особено сега, след толкова боледуване. И тук не сме много зле. Татко ти не е останал без необходимата гюетична храна, нито детето без здрава. Не се тревожи за никакви морални и материали задължения, животът после ще разреши това. От теб искаш само да запазиш здравето си. Как е редът за храна и писма? Трябват ли ти гумени ботуши и гр. грехи? Тони и бате ти Груди¹ работят в Плевен и те поздравяват.

Привети
майка

Една случка ми дава възможност да получа едно извънредно писмо. Криминален лекар-гинеколог се упражнява в

¹ Тони Александров и Груди Панчев - "работят в Плевен", значи още са в затворба

обща хирургия на гърба на затворниците. Един ден го заварват при едн болен с отворени уста, в които са наредени като моливи 8 кутия разни хирургически щипци, а от устата на момък блика кръв. Очевидно произвелят се хирург беше опитал да махне слизищите и беше наранил със и сега не може да спре кървенето. Момчето видимо загиваше. Като видя смутения лекар, то написа бележка: "Докторе, не се плаши, няма да умра, ще години съм бил нелегален.", стана ми симпатично. Е, решавам, такова чудо не бива да мре и казвам: "Хайде, колега, преливай кръв! Аз съм нулева група." Алягам до болния. Той оздравява, а пък аз получавам право за едно извънредно писмо. Това "кърваво писмо" е посветено на жена ми. Пиша:

Декември 1955 г.
Мила Петя,

Точно сега навън едно хубаво танго плавно и ритмично разлива жалбите си. В такива минути ние - хората без настояще, потъваме в спомени. Не отивам далеч. Виждам те как се връщаш по алеята от Пловдивския затвор. Едно камъче трябва да е влязло в обувката ти. Навеждаш се и припряно го изчистваш. Детето с устрем се къса в страни. Ти тъжно-съсредоточена дърпаш сърдито малката немирна ръчица. Малка, простичка сцена на човешко нещастие. По обратен ред извиквам и сравнявам много неща. Впрочем безнадеждна работа е да ти изброявам какво си спомня един затворник - та нали това му е занаятът.

Винаги съм се питал докъде си стигнала с литературата. Дали си останала на обикновеното професионално ниво, или си се уძъбочила? Какво те е привлечло - лирика, проза, теория на литературата? Как ли бихме си побълс-

кали главите на литературни теми? Не забравяй, че затворниците са свояго рода енциклопедисти, а и творци. Нервната насиленост, незадоволената нежност, та гори потиснатото самочувствие ги прави лирични и мюзикна почват на стари години да пишат стихобе. Това са първите симптоми на започващо нервно разстройство (дано не ме чуят поетите!). Ние, стреляните лисици, не се ловим на въдицата на настроението, но мъчно можем да се опазим от литературни интереси - в госдагата на дългите години беше ни останало само четенето. Бих могъл гори да ти развия една моя оригинална медикофизиологична характеристика на изкуството и науката. Но за моите любителски занимания ще побърбим, когато няма друга работа. По-интересно е ти с какво пълниши дните и главата си. За дъщеричката страх нямам. Тя, изглежда, е най-живият и наблюдателен човек в семейството. Такива хора не се забубчат лесно.

Май че ще стана "хубавата Елена". Ще се съревноваваш със старите да пращаше, а вие май камъни ще ядете. Каквото имаш повече, гайд за малката, иначе има опасност да си развали съвсем линията и да се върна топка върви. А ти знаеш френската пословица: "Добрият петел не е тълст". Така че всеки опит за угояване ще смятам за нападение на моите петелски достойнства.

Тук съм по-добре. Вярно е, че в Пловдив публиката беше много интересна, но дявол да го вземе, омръзва да живееш непрестанно между дегенерати, па ако ще га са и най-интересните в света. Видях човешката низост в най-тълките и най-ярките прояви. Мисля, че вече оформих образоването си по човекознание. Пък кой знае - човешката мизерия често надминава всяка фантазия и всяко знание.

Може би още има да се уча.

Работа има доста и при това интересна. Това прави да минава времето неусетно.

Всяка Нова година хората си пожелават много щастие и радост. Дано тази година бъде за теб такава, че когато по-късно се обърнеш назад, да кажеш с чувство на пълнота: Петдесет и шеста бе истински щастлива година!

Горещи (по Персийския барометър) целувки от

Петър

П.П. Писмото е извънредно. На отговора пиши отгоре на плика: извънредно - зап. N 874/15.XII.1955 г.

10 януари 1956 г.

Мила Петя,

Разбирам теглилата ти. Наистина много неща ти липсват. Разликата с нас е, че на нас липса всичко, освен спомена и надеждата. Не става дума за сантименталните - тях животът така размеква и разлизава, че не ти се допира до тях. Но и за другите, нормалните, здраво устроениите - каква опустошаваща липса на човешка топлина и нежност. Има много другарска общ, но и тя тук е неизбежно сърова и съръжана. Можеш ли да си представиш какво е това с години да заприщаш всяка общ и нежност? Знаеш ли какво е за затворника да може да вярва докрай (преко разум, преко условия, преко законите на физиологията, преко пластичностите на човешкия материал) в тези, които обича! А знаеш ли каква е горчилката на съмненията и разочарованията? Дори майките надали могат да разберат какво е за нас една детска усмишка, една ласка. Гледай: възрастен, победял човек си играе с две котенца. Говори им. Гали ги. Спирал се и му се усмихвам приятелски. Но той е сконфузен

и с влажни очи виновно казва: "Знаеш, като ги няма внучетата..." Пиша ти това не за съчувствие, а за да разбереш другите. Материалните въпроси малко ме вълнуват. Даже малко ми е криво, че след като поставих рязко въпроса за нашите отношения, проявяваш толкова внимание на материалистичните въпроси. В нашите отношения има открит един въпрос - въпросът за причината за изгубването ти в последните години и нежеланието тогава да ме видиш, та макар и за 5 мин. Нали ако не бях ти писал от Пловдив, ти и досега щеше да мълчиш! Това е отговорът на въпроса, който задаваш.

Понякога и ти, и мама и татко просто ме ядосвате със сърнобавието ви да ме угоявате, докато вие недорожкате. Разбърете: нямам нужда от нищо. Имам добра храна, дрехи - също, жилището ми е по-хубаво от твоето, не пуша. За какъв лявът си ми пари, па да же и колети? Просто пилея - знаеш какви ми са пръсти те. Моля те едно: гледай здравето, твоето и на детето и зарежи тези мили глупости - в такъв зор да правиш спестявания. На мен пари няма да праща. Писах на татко да праща най-много 30-40 лв. на месец, ако не може да си представи, че и без пари може да се живее. В Себлиево на учет ли си в гистпансера и какво показва рентгенът?

Малката се наядвам, че ще прекара леко - в последните години скарлатината е значително отслабната по сила. За железичките важи същото, както и за теб - храна.

Ти искаш да ти пиша от редовните писма, но смятам, че ще съгласиш, че не мога да похарча радостите и еничката отплата на старите, а след всичко, което понесоха за мен, и непоклатимата обич, която ми оказаха.

За пропуснатите изпити не се какъри - това да са ти ядовете. Бих бил радостен, ако се събудне оптимизът на

Стефан. Засега обаче предполагам трезвия реализъм и се стягам да си "издаяня" остатъка от пристъпата. Поздрави на Марчето, Таня и домашните. По случай рождения ден на ющеричката много и сладки целувки на малката и майка ѝ.

Петър

20 януари 1956 г.

Мили родители,

Отмина и 1955 г. Няма защо да съжалявате за нея - и това бе тъжна година на раздяла. Зная, че е естествено, че стареете, че изват болести, но неподносимо е, че в тези тежки дни не мога да ви дам синовната грижа и подкрепа. Каква мекома добива и страданието гори, когато си с обични хора!

Препрочетох наскоро "Светът от вчера" на Цвайг. Каква утеша е дал майсторът на тези, които разтворили страниците на щастливото си минало, могат отново в халюцинираща яркост да изживеят своята младост. С болка си помислих за вас. Та вие гори и тази утеша нямате - нали в трудния и скромен живот големата ви радост е била винаги надеждата за утре - десетата. Хубави радости ви гадохме, особено аз. Не зная дали Антоанетка ви е дала поне малко светли часове. Ако питам много пъти каква е, жива ли е, умна ли е, това не е само от бащина грижа и обич. За себе си, разбира се, бих я искал да бъде във всяко отношение най и най. Но много по ми е важно при вас да има една бликаща радост и една нова надежда. Ако малката може да даде това ще я обичам двойно: като баща и като благодарен син.

Аз съм отлично. Задоволен съм във всичко - и с работа, и с условия за живот. Би трябвало да съм художник, за да ви предам суревата красота на дунавския пейзаж, особено из-

гревите и залезите. Както виждате, двата пъти на ден мога да бъда гори мечтателен. Дрехи не пращайте, защото иначе скоро ще трябва да ми пратите и гардероб.

А сега се обръщам пак към бъдещето. Тази е последната нова година и Антоновден, когато не сме заедно. Нека не позволим в тези дни раздялата да погълне радостта ни от празниците и предстоящата среща. За много - в щастие и в здраве - години, мили!

Много поздрави на леля Вита, Люба, на братеви, Грушката и Тони.¹

Целуба ви
Петър

Мило дете,

Отдавна не си ми писала. Има ли много студ и сняг на село? Тук сега е топличко, а пък езерото е замръзнато - само за пързалка. Като си гойда, ще идем да живеем в планината и ще ходим на ску. Като се пуснеш, и фюй - полетиш надолу. А влятърът само зънка около ушиите. Малко е страшничко отначало, но ние с теб нали сме юнаци! Пък и да паднеш, снегът е рохкав, мекичък - също като заешка кожичка. Само дето е студен. Да видиш какви червени ще станат бузничките на момиченцето и какво здраво и пъргаво ще парасне.

Научи ли много стихотворения? Само да не ги казваш като малките деца: гър-гър-гър, по-скоро да съвърши. Ще говориш бавничко, ясно, както говориш с баба и дядо.

Сега ще ти поръчам нещо, но да не забравиш! На именния ти ден, Антоновден, ще станеш раничко. Ще издърпаш ху-убаво ушиите на баба и дядо за здраве и ще ги целунеш от матко.

¹ Грушката и Тони - Груци Панчев и Тони Александров са в затвора

Желая ти много радост и щастие, мое сладко момиченце.

Целуба те
матко

5 март 1956 г.

Мили матко,

...Непременно пиши веднага на Тодор Йончев Берберов, ул. "Анушка Драгиева" N 17, София. Той е мой приятел и почтен момък. Убеден съм, че ще намери лекарствата.

Бате да се обади веднага и на Джигурджи¹ и на г-р Баю Стойнов Баев (мисля вече е доцент на проф. Ст. Димитров). Джигурджи ще му каже къде да го намери. Да им обясни какви лекарства са ти необходими. При добра воля могат да ги доставят чрез Червения кръст и мисля бесплатно.

За операция може да се мисли, ако източникът е жълчният мехур. Към такава мярка може да пристъпи след сълiden консулт с Цончев (Коларов), Капитанов и Гатю. Най-добър оператор е Капитанов - питай го дали се наема. Гатю, разбира се, ще помага.

Драго ми е, че дъщеричката се е оправила. Петя писа, че иска да гойда с малката през март. Може да гойда на 25.III. Имам право освен на редовното и на 2 извънредни свидждания, които не съм ползвал (NN на извънредните писма). Въпросите е ясно, че ще се ureждат, като изляза. Аз съм здрав и почвам полека-лека да мисля за вън. Нямам нужда от нищо.

Мили матко, бодро! Моля те, не се давай на тази глупава болест да те събори сега, когато още малко и си идрам. Пиши на Берберов. Обичам ви.

Петър

¹ Джигурджи - г-р Хр. Христов - моят кум

Мило дете,

Това писмо е за теб - в бъдещето. Ще минат години и може би пак на някой твой рожден ден ще го препрочетеш. Ще си изживяла допогава много - и скърби, и радости. Тогава в горчилката на твоя опит ще ме разбераш. Писмото бих могъл да нарека етюд върху щастиято.

Цял живот ние сме ловци на щастие. И няма насилна алчността ни. Всичко е алчност за щастие: и нашата смелост и нашият страх; и гордостта и смиренето; и грабежът и жертвата ни. Но има ли щастие?

Щастиято бе. Но нима лакомата младост можеше да го дира в спокойната топлина на стария дом? Ето защо тръгнах - търсач на щастие.

Мечтаех за мъжка тързост. Познах трепета и опиянението на смелостта - но щастие ли бе това? Потърсих го в измамните миражи на славата - колко горчиво беше събуждането! Търсих го в любов - и пак бях лаком. Получих радости - но щастие! Да се разгадеш на другите, какво щастие! Може би - но не се приближавай много до тях, защото скоро илюзиите ще умре и ще остане само скръбното и сизходигително съчувствие. В богатството щастие никога не търсих - не събрах.

Какво ли остава след всичко? Угаснаха ли всички светлини на щастиято?

Пак се връщам у дома. С всяка стъпка отеква надежда и страх. По-скоро! Да ги видя, га ги целуна - тях, единствените: татко и мама. Тихият дом прозвучава: палави детски стъпки. Пее старият дом. Усмихвам се старите. Топла вълна ме залюлява.

Да тръгнеш. Така - без цел. В ръката ти малка детска ръка, като малко птиченце, пухкаво и доверчиво, е свила

гнездо. Детските крачета избързват пред теб. Младите жадни очи погълъщат светлината на улицата.

Да вървиш и малка детска ръка га се сгущи доверчиво в ръката ти. Това е така просто. И това е щастието.

30 април 1956 г. Отново в нов дом. Този път в затворена болница за туберкулозни в Кюстендил. На мен е поверено отделението на криминалните. Очевидно са преценили способностите ми на звероукротител. Мога да чета, колкото желая и по-бажно - га пиша. Наблизкащото освобождаване носи вече мисълта към утрешния ден. Че ще има може би още известен период на място било на лагер, било интерниран - не се съмнявам, но че цяла време на политическа активност - също съм уверен. И нареджам в мисловен пасионанс утрешния ден.

3 мај 1956 г.

Мили татко,

От 3 дена съм в твоя сънчев Кюстендил. За зла врага точно тези дни времето е облачно и мрачно, но това не ми пречи да му се радвам. Цялата долина е в цвет и зеленина. Колко ли ти липсват те в еднообразното северно поле! Изглежда ще завърши и затворническото си образование в Кюстендил¹. А ще спечеля нещо и в професионалното образование. За "сейфте" направих първите 3 пневмоторакса². Пожелай да ми е леска ръката. Ще си опресня малко и рентгеновите познания.

¹ По средата на последния гимназиален клас "прелетях" с тройка поведение от II Софийска мъжка гимназия в Кюстендил, където завърших гимназиалното си образование

² Пневмоторакс - вкарване на въздух между плеври, за да се притисне болният гроб

През март ви пратих, на вас и на малката, най-милото писмо, което досега съм ви писал, така поне аз го ценя. Не е моя вината, че усъстъп за лирика не е еднакъв в хората. В навечерието на тръгването получих от Петя 2 снимки на малката. В едната е още само мило дете, но във втората е чудна - ни дете, ни девойче, с умни, закачливи очи и очакваща усмишка. През всичките тези дни все за нея мисля и това ме пълни с радост и бодрост.

За твоето лечение: Петя не ми пише колко терамицин си получи и от колко още имаш нужда. Ще се обадиш на г-р Александър Тодоров в болницата в Тетевен. Чрез него ще получиш 200 капсули (около 10 флакона) терамицин и 2 опаковки тифоцилин, а може, ако искаш, и повече. Питай проф. Цончев или Коларов от какво имаш нужда. Както Тодоров, така и Берберов имат възможност да ти го доставят.

Аз съм с отлично здраве. Промяната, както винаги, ободрява циганската ми душа и ме подтиква за работа.

Неприятно ми е, че г-р Албански те е измамил. Само голямата грижа за теб и увереността, че може най-бързо (а той наистина може) да ти намери, каквото ти е необходимо, ме накара да се обърна към него.

Нужда от нещо особено нямам. Може да се обадиш на някой от родата да донасят от време на време плодове. За свиждане тук е много далече и няма смисъл да се измъчвате, особено ти. Би могъл бате да прескочи - открит лист не се иска. Прати снимка на Антоанетка и Гошко. Живея с раздостната увереност, че скоро ще мога да ви прегърна. Привет на близките и целубки на вас от

Петър

П.П. Бате да потърси или да се обади на някой от приятелите лекари за книгата на док. Стефан Тодоров "Фти-

зиатрия" - изчерпана е. Пратете вие или Петя моята книга от Белов "Белодробна туберкулоза".

13 юни 1956 г.

Мили татко,

Бързам да направя свиждането с теб, макар и с писмо. Посещението на мама, бате и чично Владови бе много мило. Леля Лена е останала все така сърдечна, а чично с все същата покоряваща скромност. Много ми се искаше да погляда сладкото хлапенце, но се възържах.

Постоянно мисля за теб. Струва ми се, че в няколко дни бихме си казали толкова, колкото цял живот не сме могли. Някога се бунтувах против твоето нерадостно познание на хората. Сега и моят баగаж не е малък. Как бих искал някоя вечер, когато почне да здравчи, да седнем гвамата на двора. Малката да се слуха като котенце на колената ни. Да тръгнем тогава. Да разгънем като ленти хора и времена... Видях "пъната" във всички области: в науката и изкуството, в стопанския и обществен живот. И толкова посвидна ми стана съкровищницата на скромните хора - мили и непретенциозни творци на живот и човечност. Затова именно толкова общам и чично Димитър, и чично Влади, и теб - вън от това, че си ми баща. Сред ярката галерия на хората от моето бурно време, в едн тих кът на душата ми стоят меки и успокояващи, като портрети от старите майстори въашите образи. И когато мечтая за хората на бъдещето, за тези, които ще бъдат по-цялостни, по-добри и по-щастливи от нас, моите мисли тъкнат меко и нежно в оная неотразимо пленяваща тъкан от тези, които бяха преди нас и които имаха едно съдържание на живота - га бъдат човеци. Та нали никой не може да отпрали повик

към бъдещето, без да събуди ехото на миналото!

Мисля, че винаги съм правил впечатление на човек със самочувствие и амбиции. В основата на това, което мисля за себе си, ретроспективно е играла огромна роля онана нишка на неувереност в себе си, която мнозина познават, но почти никой не смее да признае. Външната изява на сила тогава трябва да компенсира вътрешното чувство на неувереност. Сега след подлкова многое изживявано намерих (поскоро изградих) вътрешното равновесие и едно здраво самочувствие, което може би изглежда външно скромност, защото не търси утвърждаване с външни изяви. Дали Вашата скромност не е била маска на такова вътрешно чувство? Да обичаш и цениши хората с всичко добро и слабо в тях, със съзнание за всичко дребно, което си пречупил в себе си, да имаш и обичта на тези, които най-много обичаш - това е почти щастие...

Здравето ми е цъфтящо. Поддържам го с маниакална упоритост - желая да изляза и се видим.

*Синовни привети
Петър*

... Пролетният вятър все по-вече носи нови надежди. Че ще води битки, не се съмнявам. Така е било, така ще бъде. За опората в стария гом - не се съмнявам, но новия - аз и жена ми? За пръв път се улавям, че малко ребнувам. И през ума ми минава мисълта: а ако е имала моментна слабост, което е юстествено през тези тълги години. Мога ли да го понеса и трябва ли да го понеса. Защото независимо от обясненията, разбирането на условията и съчувствието, един политик може да бъде всичко друго, но не смешен и жалък. А достойнството на жената е и негово достойнство.

Весьмънност аз знам какво ще бъде в такива случаи решението, а струва ми се, че и Петя го знае.

Пиша:

28 юни 1956 г.

"Когато отливът е най-дълбок, започва приливът."

Мила Петя,

Отдавна съм на дъното. Преживях всичко, което може да смачка едно човешко самочувствие. Оцелях, защото много бях обичан и защото си изградих вътрешна опора. Опората в хората е като водата: крепи, но и люшка незнайно где, отваря пропasti в нечакан час. Дъното - трагично и корабо - е почти безлюдно. Там си само ти и малцината, които те обичат преко всичко. Там именно се разгъва познанието за себе си и другите, чувството за истинското човешко достойнство и чудесното съзнание, че не си струва да живееш на всяка цена. Тогава там, на дъното, можеш да чакаш спокоен приливът да те отнесе отново между хората, вярващ в себе си, сигурен в малцината, които тaka много са те обичали, и способен повече от всяка га се отзовеш на всяка радост, красота и обич.

Днес съм склонен към мъдруване - почва деветата година от моето "ходене по мъките". Както през хиляди други дни и нощи се връщам към неразгадания ребус: ти и аз. Напрягам фантазията да си представя, правя най-сложни логически построения, за да обоснова това, което хладният разум и богатото наблюдение правят невероятно: как може една млада жена да продължи да обича през прекалено продължителен период едни затворник. Физическата жажда, непреодолимата просто слабост на вечерната нежност,

та гори и материалната нужда я тласкат отвъд него. Какво ще я удръжи? Нима споменът за красива обич, за мъжественост и дързост може да отмести винаги гласът на обещаващото настояще? Или може би интелектуалният блъск при краткотрайните сблъждания? - Но кой би могъл да бъде достатъчно интелектуален в тревожните минути на затворническо сблъждане! Какво остава тогава? Дали само навикът да се служи, не да се вярва, на илюзиите или принудата на морала? Или надеждата за ново начало върху забравата и спасителната лъжа? Колко вярно и колко горчиво е всичко това! Или има обич преко време, преко всичко, преко мярката за жертва? Много е хубаво, за да бъде истина. Патологична сила на любов съм виждал. Виждал съм хора да жертвват всичко срещу нищо. Но на рушителната сила на времето, на призыва на отпитащия час може да устои само този, който няма и не може да има настояще. Затова безкрайно и безнадеждно обичат майките и бащите, които са изживели годините на личния живот. Ако бих искал да ти напиша мило и затова романтично невярно писмо, бих добавил: така обичат и затворниците. Би било лъжа. Не че затворниците не обичат. Напротив, затворът е завод за влюбени. Тук любовта взема чудовищи размери по сила, по напрежение и декларативност. Не ѝ вярвай. Затворникът не обича другия. Той обича себе си. Потиснат, с постоянно разтящо чувство на малоценност, човек-нищо, той крепи своето самочувствие с това, че ей на, там, на хубавия свободен свят има млада жена, която никакви съблазни, никакви усмишки и чужда красота не могат изкуси, защото тя обича само него, защото той е нещо, много нещо. Патетично трагична е огромната затворническа любов по своята изява. Безкрайно цинична и себелюбива е тя по своята съ-

щина. Не са за вярване славеевите песни на негодника, който до вчера е минавал с невиждащи очи, а сега сам и отхвърлен търси опора в жената. Лигави Толстоеvi герои, които раздават евтина любов, за да получат радости само за себе си! Свикнах да гледам с насмешка на всичко това и нека не ти е чудно, че съм толкова малко лиричен. Пък и трябва да ти призная честно още нещо: в дългите години на твоето отсъствие трябваше да изгражда самочувствието си без теб. А не беше много леко. Колкото и лошо да съм го изявявал (пък изглежда, че не съм го и съвсем съзнавал), колкото и неравности да имаше в нашата връзка, ти винаги си играли значителна роля, неподозирала нито от тебе, нито от мене (иначе мъчно биха били обяснени много от моите животии в отношенията с тебе). А когато гойдоха тежките дни, твоята обич и преданост заедно с обичта на татко и мама бяха опорни точки на вярата ми в человека. Затова пък толкова по-трудно бе след това.

Имаш двама чудесни приятели. Тинчо¹ най-арогантно ми мачкаше фасона, като те превъзнасяше. Но той е нищо пред Мишлемето² с възторзите му от теб. Един ден между другото ми каза: "Докторе, знаеш ли, че Петър беше най-веселото момиче в класа на сестра ми?" Стана ми страшно гузно, защото знам колко малко си се усмихвала откакто си с мен.

Пиши ми по-подробно за твоите болести и страховете: кога най-напред заболя, от какво, как се разви болестта ти, с какво се лекува, в кои групи си била и в коя си на учет.

По случай именния ти ден, ако не се яви друга възможност, много задочни целувки на теб и на дъщеричката. Нак-

^{1,2} Тинчо Тимнеб и Мишлемето - Михаил Петков - затворници социалдемократи, близки приятели

прая ще се съглася с тебе, че няма нищо по-проклето от мъжете, особено собствените. Използвам случая да ви целуна пак. Пиши.

Петър

Ето че извам застраващи новини.

На 5 юли по специност баптизм е опериран - нещо, което трябваше да направи - и би направил, ако бях вънка - преди години. Знам - избегвал е операцията от страх, че няма да издръжи и няма да ме види.

Майка ми пише:

Мили синко,

От 29 м. татко ти е пак в ИСУЛ. Имаше цяла седмица големи кризи с жълтеница. В началото постъпи в I вътрешно отделение. И тук треската не го остави. Тресеше до всеки ден. Д-р Янчев и г-р Балабанов, лекари във вънкото отделение, полагаха големи грижи. На 5 т.м. имаше много силна криза. Наложи се спешно да се оперира. Извадиха цяла шепа камъчета. Или както казваше един лекар: над 100, големи колкото царевични зърна, други по-малки и едно голямо колкото орех. Изрязали са каналчетата на дроба, за да видят камъчета. Операцията излезе сполучлива. Трая 3 часа. Оперира го г-р Дериджан - арменец, малг, но надежден лекар. Брат ти побика г-р Червенаков, но последният отказа. След операцията полагат големи грижи. По цял ден преливат глюкоза с разни серуми и витамини. Слагат и инжекции. Д-р Дериджан е много внимателен. Температурата след операцията - имаше 36 градуса, а кръвно 60. Остава сега да се борят със сърцето и раната.

Писмото не е изпратено веднага и замова на 7 юли: положението се влошава, сърцето зле.

И най-после изва най-лошото - баптизм починал. Събъдна се предчувствието, което така напрочиво ме следваше отколко години. Малко преди да умре, майка ми - кромката, милата жена, има кураж да събере сили и го излъже: Петър е освободен. Защо не изва? - питам баптизм. Сега предава службата и ще си гойде. И го изпраща в последното пътуване с успокоението, че непокорният син е на свобода. На погребението не ме пускат от "грижа", както казва начальникът, да не направя някоя нова глупост.

Навън майка ми продължава битката, която водеше баптизм - да освободят къщата ни. Агентът, който се настани в нея, като изхвърли багажа ни на улицата, вече 8 години стои и не само че не я освобождава, а иска да изнути родителите ми да се съгласят да я заменят с друга. Дори една стая не желаят да отстъпят на болните стари хора.

10 юли 1956 г.

Мила мамо,

С голяма мъка кака Nagka¹ ми съобщи ужасната новина. Винаги, от първия ден на задържането ми, имах чувството, че няма да заваря татко. Затова така насточчиво го молех да се пази и направи всичко възможно за излекуването. Може би съм пренебрегвал малко в тези години теб и баптизм, но знаеш ли, бях уверен, по не знам какъв начин, че него няма да заваря. Каква ирония: Блестяща лекарска дисертация върху хирургическата жълтеница, надеждите на милия

¹ Nagka - моя братовчедка

татко за сина и ... да загине от жълтеница, без аз да съм до него, под ножа на внимателен, но неопитен колега, когато можех да избера когото пожелаех. И като знам колко малко остава да изляза! За отказа на това буржоазно блечучо Червенаков да оперира татко ще го мразя с всичката омраза, която мога да събера в себе си.

В голямата скръб (за нея не мога да пиша) ми избват може би нелепи угризения за малки пропуски, за малко раздост поне, които бих му оставил да отнесе със себе си. Защо не пребих гордостта си и не измолих свободното свиждане в Пловдив при последната ни среща? Как отчаяно ме гледаше и с каква безнадеждна обич ми протегна треперяща ръка през решетката милият, добър старец! Защо се посвених и не му пратих няколко стръкчета цветя на последното свиждане, последен поздрав от сина, който той възпита и за когото така страдаше!

Зная, че се беспокоиш за мене. Много ми е тежко, но ще понеса. По-страшно е с батко. Той е като татко. Външно е сурб, бил казал човек безчувствен дори, но е така деликатен, просто чуллив от сантименталност вътрешно. Укрепи го мамо - ти си силна. Зная, че не трябва да искам това от тебе, която губиш най-много от всички ни, може би и не е честно от теб да търси сили за другите, но те знам - нали на теб сме се опирали всичките в трудни дни. Не знай дом по-щастлив от нашия, не знай хора по-ясно съврзани и обичащи се и не знай по-жестока раздяла от нашата. Но знай още едно: ще си отиваме един след друг, но тези, които останат, ще бъдат като отминалите. Всичко добро, което имам в себе си и мога да създам в мене и детето ще го направя със спомена за обичния татко.

Понякога се питам дали бих могъл да преживея тези

тежки години, ако не бяхте ти и татко. Това гнездо, това старо, скромно македонско гнездо - колко топлото и щастие имаше в него! И тогава, когато нямаше вече сила, тогава, когато не исках вече да живея, споменът за него бе свежата гълътка въздух, която ме е бръщала към живот. Няма го вече. И няма да го има, защото такова нещо не се повтаря. Но мила майчице, ще ни оставиш ли ти, когато нашата отчаяна обич е устремена само към теб. Ние сме вече възрастни. Но има нежност, има слабост, ако искаш, която не можеш да дадеш нико на съпруга, нико на другар, нико дори на детето си. Винаги, както когато сме били малки, има нужда от някого, в чиято прощаща доброта и обич да потопиш скръбите си и да получиши сила. И най-силният може да плаче на едно рамо - на майчиното.

Татко го няма. Няма бляскавия ум, който така скръбно познаваше света. Няма неговата скромна човечност. Толкова по-отчаяно всичката наша нежност, надежда и обич е устремена към теб.

Обичам те, мамо
Петър

Боже мой, какъв Петровден!

24 юли 1956 г.

Писарово

Мили синко,

Сега, когато прелиствам страници, виждам каква борба е водил татко ти в нашето 8-годишно изгнаничество не само с болестта, но и със сурбия живот все да търси правда, която не можа да намери. Аз не съм бездомница, както Петя ти е казала, а в гома на брат ти, роднини и близки,

които не ме оставят. Наистина, не съм в своя дом, може би по-добре, как бих живяла с хора, които ни причиниха толкова страдания. С брат ти се взаимно крепим, той е като сянка след мен. Засега не мога да остана за постоянно при него, защото имат само една стая без кухня гори. Затова съм възложила на всички близки да ми търсят стая и вървам скоро да намерим. Това не значи, че сме се отказали да искаем къщата - гелата си вървят по реда.

През мен е писмото ти. От това, което чета и което ми разправи Петя, много се беспокоя за теб. Премина толкова страдания и несгоди, намери сили да понесеш всичко и сега потърси начин да преодолее скръбта. Аз съм силна, но силата ми изгае от вас. За мен не се тревожи, имам още една неизпълнена задача към брат ти и това ще ме крепи. Ето защо аз на свой ред те моля от мое име и паметта на обичния ни покойник, бъди благоразумен, сдържан и тактичен. Малко ти остава, дано бъде още по-малко. Не се беспокой, стига да излезеш здрав, ще се намери и за теб работа. А сега отгай се на благородната си професия, помогни с каквото можеш на страдащи, потърси утеша.

Отхвърли всякакви угрizения. Да знаеш само колко доволен беше татко ти от последното ви свидъкане, като те видял бодър, здрав. А и първия път като бяхме с брат ти в Кюстендил, като му разправих колко си поправен, как се раздваши. И с такава мисъл си отиде. Ти си бил в невъзможност да сториш каквото и да е. След като се гътне колата, пътища много, казва народната мъдрост. И аз виждам, че ако беше направена операцията по-рано, щеше да е по-добре може би. Преди 2 год. той ходи при г-р Капитанов, но на въпроса за възрастта последният му казал, че за това не може да се гарантира и татко ти не се реши. А нямаше и

болки, които да подскажат, че е необходима операция. Болките се явиха едва на 16.XII. м.г. за няколко дни.

Свърши се животът, свършиха се и непоносимите му страдания. Нека той живее в нас, в нашата памет със своя бистър ум и положителни разбирания. Так те моля, майка, пази здравето и нервите си и дано по-скоро се прегърнем вън от затворническите стени. Много поздрави и пожелания, каквито майка може да изпраща.

Целувам те
майка

27 юли 1956 г.

Мила мамо,

Току-що бях завършил писмото и получих твоето, та трябваше да почвам отново. Пълномощното ще ти изпратя препоръчано тези дни. От свидъкането с Петя разбрах, че сме си създали илюзии с пускането на Братков¹. Зная, че много ви бойде, но още малко търпение.

Разтревожи ме на свидъкането лошият ви вид - твоя и на бате. Особено бате така се е отпуснал, че колкото и да е тежко, но ще трябва да го стегнеш малко. Да помисли: би ли бил доволен татко, ако ни види такива? Нека си спомни колко отзивчив и чувствителен бе той, но и колко яка беше черупката му!

Ще ви разкажа нещо от моето най-ранно детство. Трябва да съм бил на около 4 години - ти по-точно ще пресметнеш. Ако си спомняш, над Алтъпармака, на хълма имаше дъветащен хубав дом, с керамична облицовка отпред и голяма овощна градина. Тогава, на мене, дъждженецето, тази къща ми изглеждаше просто приказен замък с красотата си, с парка и усамотеността си. И тъкмо там един

¹ Петър Братков - съпроцесник и приятел

ген бяхме отишли с една банда дечурлига да крадем някакви плодове, ако се не лъжа френско грозде. Не знам кой му е казал, че съм там, как ме е намерил, но по едно време пред мен изскочи татко. Бях страшно смутен. За моя изненада татко вместо да ми се скара (умирах от страх!), кротко ми каза: моето момче, яdro ти беше много болен и сега заспа. Мислех, че не е забелязal моето занятие и започнах най-усърдно да го заланкосвам. Именно това вглеждане в него със страстното желание да не разбере какво съм правил е запечатало в мене образа му в този така галчен ген. Отвърнах: Но нали че се събуди утре? Не, моето дете, отговори татко, той никога вече няма да се събуди, той умря, но той си почина, нали знаеш колко се мъчеше. Само това ми каза, хвана ме за ръката и ме победе през полето за въкъщи. И до днес го виждам, тъжен и добър, да ми говори кротко за най-дълбоката си болка тогава.

Ние сме негови синове и трябва да бъдем като него. Бате да събере сили, да се успокои и да махне тези външни белези на скръб. Нека болката бъде у нас - тиха и чиста. Чуждите, най-често безразлични очи, нямат място там. Това за бате.

За тебе и за мене нещастието, колкото и да си била свикнала с болестта на татко, не е изненада. Знам, че дълги години със страх си го чакала да гойде - тези дълги години, когато у мен се утвърди убеждението, че не ще го завар жив. За нас той бе една зграва бръзка с живота - този живот, който много пъти зная, че си пожелавала да отмине, за да гойде най-после спокойствието. Сега и двамата обединяхме от живот и от желание за живот. Зная как обичаш своите момчета. Не искам да имаш илюзии: че сме вече големи, че имаме домове и други грижи и привързаности. Ако

и ти ни оставиш, за Влади ще бъде катастрофа. За мене знаеш какво значи. Не можах да се сбогувам поне с татко. Не бих понесъл една такава раздяла и с теб.

Откакто татко е в земята, като че ли почнах повече да я обичам. Чувствам я одухотворена, красива и топла. И по-малко страшна.

Идва ми наум едно закъсняло откритие. Изглежда, че в нашия род има някаква нередност в предаването на болезнените състояния на организма. Чично Алексо имаше ужасна язва, доказана на рентген, с чести тежки кръвоизливи, а никога нямаше болки. Татко най-малко пет години, а може би повече отдвадесет (спомни си мистериозните коремни кризи, от които го лекуваха Минко Добев и Цончев!) е имал жълчни камъни без проявена болезненост. Третият съм аз.

Не зная Петя какво ти е казала, но мога да те уверя в едно: имам сили - физически и морални, да понеса удара. Разбира се, при условие, че и ти ще направиш всичко възможно, за да се съзвемеш. За работа вън не се беспокоя. Ако вътрешните болести не ми дават хляб, гръдените сигурно ще го сторят - това е област, където винаги е имало търсене. Пък най-после и физическото ми здраве е такова, че мога да приложа умението си в най-различни области. Гладен няма да остана нито аз, нито близките ми.

Дъщеричката има едно симпатично хрумване - иска да става писателка. Не зная дали това не ѝ е внушено, но много ми напомня за моите стихотворни опити от детски години. Ще я поощря да пише колкото може повече. И да не излезе друго, че се научи поне да се изразява точно и нюансирано.

От Джигиджи получих "Основи на фтизиатрията" от Ст. Тодоров, така че няма нужда батко да я търси.

Поздрави на бате, Ирина, Асено и всички близки.

Целуба те
Петър

6 август 1958 г.

Мила Петя,

Последното свиждане още не ме оставя. Различни чувства и мисли се въртят верижно в главата ми и след известно време на затишье отново започват своя ход. Поне за първата половина от свиждането мога да кажа, че беше всичко, което един мъж и затворник може да пожелае. Славките глупости на хленецето, твоята готовност да се заровиш с мене в някой санаториум бяха не подкупващи, а направо купувачи. Не знам само как ще я караме, като си толкова остаряла. Не можа ли поне гвадесетина години да останеш осемнадесетгодишна? Пишеш, че малката била много умна, но понякога си била глупчо. Дали не се е метнала на майка си? Нищо не са годините, моето момиче, спига га сме живи и здрави. Ако не беше се случило нещастието с татко, струва ми се, че бих могъл да видя наваксам много от загубеното. И сега ще се помъча - не в материален смисъл, разбира се. Не трябваше да требожиш мама за мен. Аз мога по-лесно от всички ви да се справя.

Прашам на дъщеричката едно чехълче - от тези, дето като мъничка тя искаше да купи на баба си, та да скача много. Правено е от здрав човек. Шишето, което оплетоха в Белене, е най-хубавото, което е правено от този вид. Можеш да взема и една кутия-табло за шах. Беше приказно красива. Цялата облепена със сламки. Извън таблото килим от народни шевици. Нито на рокля, нито на блуза (колкото и съблазнителна да е подложката), нито на покривка не съм виждал такова блъсково и радостно нещо. Истинска про-

лет. Разколебах се само от това, че трайността е сравнимо ограничена, а и ме беше страх, че ще бъда утвърден окончателно в очите ви като разшипник - струваше 80 лв. Сега съжалявам. Такова хубаво нещо нямам да видя.

Аз продължавам да се съмнявам, че ускоренията ти Антоанета¹ е от гърдице. Струва ми се, че рецептата на Антоанета² ще те излекува, обаче не настоибам за изпълнението ѝ. От беленското свиждане схванах, че имаш основания (дали са практически или теоретически) да се съмняваш в приложимостта ѝ. Не знам дали Лили³ е причина за промяната, но все пак ще трябва да приветствам еволюцията и готовността да се заловиш с предприятие, което не се рентира. Пиши, както искаш и преги, подробно всичко около твоето заболяване.

В малката ми хареса отличния рефлекс. Само глезните музунки, които прави на непривичната обстановка, на свиждането ли се дължат, или е глезла? В желанието ѝ да става "писателка" има един първичен стремеж към изпълване. Някога и аз го имах. Смятам, че не ще събръкаме, ако я поощрим. Разбира се, не да се перчи, а да почне да работи, според възрастта си, естествено. На нейната възраст аз имах известни успехи. Ако не отидох по-далече от едно обещание, то е само поради липсата на навик за системна работа. Накратко - мързел. Да я поощрим, без да я вманичаваме. Ако не излезе творец, ще стане културен ценител и пак ще има огромни радости. Освен това ще се научи да се изразява точно и изискано.

Ако причината за възпроизвеждане от искане на ревизия

¹ Антоанета - метод за установяване на скоростта на утапяване на кръвта

² Антоанета искала да има сестричка

³ Лили Конова - приятелка гинекологка

беше надеждата за някаква обща амнистия или помиловка, очевидно сте се излъгали. Смятам, че получих достатъчно солидни уверения, че ще си доизлежа до края. Освен Петър има ли пуснат сега друг от нашия процес? Обади ли ти се зъболекарят Дочо Георгиев Петков¹? Той предлагаше да ти намери квартира било в тях, било у роднини. Ще използвам случая, преди да си съвсем останяла, да те целуна - ако Вашата строга и съръжано важна особа позволи.

Петър

Колкото повече наближава краят на моята присъда, толкова повече ме мъчи неизвестността. Дали от затвора ще уга у дома, или ще ме запратят на лагер? Като обмислям всички възможности, решавам, като се възползвам от относителната свобода за кореспонденция, да отправя момите послания към фъщеричката от днешния, но повече в утрешния ден; да ѝ създам самочувствие и съзнание за родовата памет и достойнство.

30 август 1956 г.

Мило дете,

И на мен ми се ще хубаво да си поговорим, па и да се попадуваме. Защото ти не си вече съвсем малка и можем да поговорим сериозно за някои неща. Ето например ти искаш да станеш писателка. Детска прищаявка ли е това? Искаш хората да четат книгите ти и да казват: виж това е написала Антоанета. Но за да харесат хората книгите ти, те трябва да бъдат интересни, а ти какво интересно ще им кажеш и откъде ще го вземеш? И на теб да ти дадат една книжка, в която има само глупости и обикновени работи,

¹Дочо Петков - накърно пуснат затворник. Политически противник и... приятел

ще я захвърлиш и ще кажеш: Уф, каква госадна книга! Ти не искаш да разказваш на хората неща, от които ще видят уф, нали? Може да е весело, може да е тъжно, но то трябва да е интересно. И още нещо: трябва да е добре написано. Я си представи, че някой, който заеква, декламира. Ех, че удоволствие ще бъде! Ти четеш много и това ме радва. От книгите ще научиш как да пишеш, как да разказваш. Но къде е новото, интересното, което ще трябва да разкажеш? Да повториш вече писаното не е интересно - вече не е ново. Я се огледай наоколо. Я виж дядо, баба, мама, другарчетата от село и от Севлиево! Колко интересни са и колко смешни и тъжни случки стават с тях. Трябва само да се научиш да ги виждаш. Аз бих искал да знам нещо за твоето другарче Гошко. Не как изглежда - имам снимките му. Някоя добре измислена шега, някоя умна постъпка или някоя забавна глупост ще ми бъдат много по-интересни. Ето за майката на Гошко аз може да забравя много неща, но една малка случка никога нямам да забравя. Това станала, когато тя била малка. И чично ти Влади бил тогава мъничко, хубаво синеоко момченце. В двора на баба Мита имало току-що излюпени пиленца - едни такива мънички, пухкави гладничета, дето цял ден писукат за ядене. Един ден баба Мита и баба Сия излезли на двора и що да видят: пиленцата напръскани по двора умрели. Като погледнали децата, и ахнали - и двамата хванали във ръчичка по едно пиленце и го стискат за гушката. "Какво правите?" - креснала баба Мита. Изненадан от кавгата, чично ти Влади казал: Ле-льо, те па-чат. Милите глупчовци, те искали да помогнат на пиленцета да не плачат. Ти сигурно знаеш други много по-интересни неща и аз бих искал да ми ги разкажеш.

Аз от дълги години нямам възможност да виждам често дядо ти - моя татко. А толкова много неща бих искал да

зная за него! Би ли било така добро, моето дете, да ми напишеш всичко, което мислиш, че е най-интересно за мен? Все едно, че аз не съм го виждал никога. Ти ще трябва да ми кажеш как изглежда, какъв е, така че да мога да го видя. Ще ми разкажеш при това случки с него, които си запомнила и които са ти направили по-силно впечатление. В замяна пък ще ти напиша друго нещо.

Целуни мама, чично Таньо и леля Рене - татко много ги обича. Пиши.

Целуба те
татко

30 август 1956 г.

Мила Петя,

Получих писмото ти със сериозните опровержения на моите закачки. Че ти е омръзно да бъдеш Пенелопа, разбирам. За илюзиите обаче сама си си виновна. Изглежда опитът не те е научил достатъчно, иначе нямаше да имаш угризенията, за които пишеш. Самотата и липсата на дом те кара да ме мериш с домашен аршин и затова ще посъбркваш. Аз съм добре. Разучавам книгата от Джиджи. В голяма услуга ми е. Кога са ти изпитите? Няма да се посрамиш, нали? Понеже ми предстои излизане трябва да те уведомя за някои вкусови характеристики: тъстите дами ме отвращават, но ръбестите ме плашат - или са много проклети или много немарливи. Така че побързай да сложиш някой друг килограм на гърба си, за да си готова за конкурса!

Това писмо е предназначено за госпожичката. Свършилам, като ти откривам авансова неограничена сметка. Можеш да си вземеш целувки колкото искаш - ако искаш.

Петър

Мило дете,

Вземи една карта на Балканския полуостров. Най-напред намери Севлиево. В тази малка точка на картата си ти, мама, чично, леля. Тръгни сега на запад и малко на юг. Стигна ли пръстчето до София? Ще оставим там чично Влади и Асето и пак ще продължим на запад. Ето Кюстендил. Запомни го добре. С този град, който ти доскоро не познаваше, нашето семейство е здраво свързано. Не само от сега. Продължи сега пак на запад. Мини сега българо-югославска граница при Гюешево, после Куманово и ще стигнеш до Скопие. Това е голям и рядко красив град. През него тече бързата и студена река Вардар. Намери ли я? Спусни се по течението ѝ надолу на юг. Така ще стигнеш до гр. Велес. Оттам идете нашият род. Дълги години там живели нашиите прадеди. Как са се казвали в началото не зная. Името ни изникнало от един далечен прадядо, който се хвърлял на очи с особения си характер. Той бил тежък, мрачен и мъчалив човек. Като го гледали хората така угрожен, казвали за него: дертове има. Дерт на турски означава мъчителна мисъл, грижа.

По това време Велес бил един от най-оживените занаятчийски и търговски центрове на Балканския полуостров. През него минавали кервани каруци със стоки от Солун за всички други краища. Там се родил преди около 100 години и моят дядо Иван. Родителите му били занаятчии. Израснал Иван силен и сръчен момък. Висок, плещест, сух, с луда глава и пъргави ръце. Много-много не премислял, като се ягоса, а често се ягосвал - кирьшилия бил. Синеокият хубавец рано се оженил. Както казват, търкуланело се гърнето и си намерило поклонника. Не зная как е изглеждала баба ми Ацка - никога не съм я виждал. Но гори далечното ехо от тази отдав-

на загинала жена я прави един от най-интересните образи в нашето семейство. Била ли е хубава? - Не знам. Но била чудна певица. И още нещо: езикът ѝ бил бърснач. Присмехулница и шегаджийка, тя разсмивала всички жени, кога вечер сядали пред портитите на работата и одумка. Но гайдо Боже да ѝ паднеш между зъбите. Кокалче няма да остане. Но най-голяма била славата ѝ като народна лекарка. Тогава там доктори почти нямало. Баба лекувала болните. И още как! Едно тежко заболяване е заболяването на сливиците. Гнойникът просто затиска гърлото и задушава болния, който гори от огън. Днес ние почистваме гърлото и прерязваме гнойника с нож. И сега на много млади лекари им треперят панталоните кога правят за пръв път тази операция. А баба Ацка го е правила същото преди толкова години! Давала тя на болния да жабури и да глътне ракия - хем дезинфекция, хем упойка и разрязвала гнойника. Разбира, се не с нож (къде кураж за такава работа!) а с острия голям нокът на малкия пръст. Имала тя и много рецепти за разни болести. Баба ти Сия загубила едно тифтерче с около 20 рецепти от нейни "специалитети".

Като малко момче обичах много да ритам топка. Тогава футболните топки бляха лукс, скъпи бляха и затова си правехме парцалени. Често като ритнеш, вместо нея да удариш, току заровиш босото краче в земята и някоя треска пух в пръста или под нокътя. Така ми паднаха няколко нокъти. Ида при мама и се мъча да се съдържам, а ми се ребе от болка. Погледне ме мама, позасмее се и само ми каже: Потърпи момчето ми (аз бях на твоите години по това време). Ще ти направя мехлема на баба ти Ацка. После бъркаше белтък от яйце, ракия и не знам още какви джунджурии, намазваше ме и след няколко гена ето ти момчето готово

за нови лудории.

Хубаво и весело живеели във Велес баба Ацка и гайдо Иван (че какви ли дядо и баба били те тогава, съвсем млади били!). Имали си и едно хубаво, русичко палаво момченце. Но ето ти беда. Прекарали железници и търговският център Велес започнал да запада. Още повече, че Македония, в която е Велес, останала под турско робство, а освободена България и българският пазар се откъснали. Пък и времето било неспокойно, бунтовно. Не седял мирно буйният и млад мъж. Странало и тежко, и горещо. Ето защо трябвало един ден да вземе жената и детето и да тръгне на юг. Отишъл в Демир Хисар, където живеел чично му. Казвали му хаджи ракиджи, защото произвеждал ракии, лъквии и коняци. Богат човек бил чичото, а няマル деца. Затова той и жена му с радост посрещнали младото семейство. Отначало всичко тръгнало чудесно. Искали даже да ги осиновят. Докато един ден здравият и сръчен Иван, комуто отръзнало да се шляе без работа, се помолил: "Чично, гайдо ми малко пари в заем да отворя едно кафе за нашите българи". Като опарен скочил хаджи ракиджи.

- Какви българи, ти не си българин, ти си грък! Гъркиня била жената на хаджията и под нейно влияние той се гърчеел. Могно и по-културно се виждало на тогавашните първенци да бъдат гърци, елини. Но не така мислен буйният и чистосърден момък. Скочи той побеснял:

- Не сум грък, куче! Грабнал жената и детето, зарязал богатство и удобства и тръгнал гладен, свободен и смел по широката земя. А къде можел да иде след тази кавга? Разбира се, напук на тези, които му отричали правото да е българин, той ще иде в новото, свободно отчество, в блануваната от поробените още българи страна. Дошли гълги дни

на тежък път. И глед. И мъки. И много упоритост, много вляра, много обич. Минават тримата цяла Македония, запират малко в Цариград и ето пристигат в Кюстендил.

Мило дете, разказах ти нещичко от това, което е било преди нас, защото няма цветче (ти си сега цветчето на дома ни) без корени или както казва един умен човек: Никой не може да отправи повик към бъдещето, без да събуди ехото на миналото. Ще продължим. Пиши на баба си.

Целуба те
mamko

Продължавам трусовете в "нашия" социалистически лагер, започнали от XX конгрес на КПСС през м. февруари тази година. Мъчим се да головим какво става по казаното и прошепнатото при свидъждане.

Моята мисъл се люшка в търсene на отговор на въпроса какво ме очаква - свобода или нов затвор, лагер или още по-лошо. Готов съм за всичко - май повече за лошото. В очакване на такава съдба аз ще се постараия чрез писмата да се изградя като образ - спомен за близките, главно за дъщеричката ми.

И в колебанията между перспективата за щастлива или трагична развръзка се питам дали ще имам удоволствието някой ден да разговарям с жена ми по една материя, която винаги ме е привличала - литературата. Все в поряда на идейта ми да оставям послания за утрешния ден, когато може би няма да ме има, разказвам на жена ми моите схващания за изкуството.

16 септември 1956 г.

Мила Петя,

Прощавай, ако понякога повторям. Човек и с по-добра

памет от моята би се объркал в пороя на нашите несъстојали се разговори и техните бедни заместители - писмата. Успокоявам се с мисълта, че писмовните ми несподуки няма много да те разочароват. Знаеш, че настроението и мисълта ми са по-леки, когато говоря. Много пъти исках да подърдорум на литературни теми. Страх ме е само като знам колко омразна става професията в почивните часове. В нашите дръзки дни, когато всички смеят всичко и аз се осмелиах да потърся свое разрешение на проблемите за изкуството. В дните на първите (и основни) хрумвания имах подгръдка само моята пестелива памет. Това бе, когато бях уединен в Плевен през 1950 г. По-късно прочетох чудесната книга на Плеханов "За изкуството". Не можах да бъда убеден във всичко. Премного е целенасочен или ако щеш - утилитарен. В книгата на проф. Алексиев за Иполит Тен видях сходен опит с неправилно начало. Във "Война и мир" имах радостта да видя изразена основната идея. Може би в своето развитие моята работа е готовкова оригинална, доколкото моето невежество в теория на литературата ме е пратило да преминавам стократно изминати пътища, но нима не е за адмирация и бушменът, който сега би открил Питагоровата теорема?

Изходен пункт ми бе изложението на Кречмер върху субективността на понятието. На пръв поглед това звучи абсурдно - нали именно чрез общността на съдържанието на понятията ние си предяваваме знанията. Какво би станало, ако заг словесния сигнал всеки би имал различни съдържания! Та хората не биха могли нищо да си кажат. Това е така, що се отнася до познавателния момент. Но Кречмер разкрива с майсторска ръка други хоризонти. Дали всичко в понятието е общозначимо! Дали, да кажем, понятието куче

е едно и също в един обикновен гражданин, един ловец и едно дете! Понятието на гражданина е горе-долу твоето, но я послушай мой приятел, страстен ловец, Милчо, когато говори за сбоята Мила. Каква любов, какви възторзи! За детето си по-мъчно би намерили такава нежност. А за малкото дете "куче" извика образа на страшното "бау-бау", което хапе и от което така се свива неговото малко неопитно сърчице. Извод: ако по съдържание има известна (не абсолютна) общност, в емоционалния пълнеж разликата е индивидуална и огромна. Оттук започнах аз. Ако спокойно извикам в събеседника ми понятието в неговото съдържание, в неговия познавателен момент, аз проявявам известна научна дейност. Но ако аз успея да извикам у събеседника радостта, ужаса или любовта, която събужда у мен това понятие - това е изкуство. Най-напред човешкият отглас на средата, познанието е било смесено - съдържанието и чувството са били здраво свързани в образите, които примитивият (и детето) е носил. С развитието на способността за отвлечено мислене се е развило и отпълчването на познавателния момент от неговия чувствен отглас. От първия се е родила науката. На втория дължим изкуството. Но все пак и в тези години на хладен математически разум не винаги можем да изхвърлим напиращото чувство в нашата отмерено логическа работа. То бурно нахлува, за да украси науката с такива поетични произведения като "Основите на живота" от Луневич. Защото както всяка граница, така и границата между наука и изкуство е условна.

И така белегът, който характеризира изкуството, е чувството във всичките му степени. Съдържанието е до толкова съществено, доколкото може да извика известно чувство. Формата въщност не е нищо друго освен непос-

редствено (без съдържание), пряко действащ чувствен елемент. Първото чувствено въздействие започва от тона (или баграта). Красивата музикална фраза действа пряко, неразсъдъчно на нашата усетливост (оттук започва с пре-калеността и изключителността си пъвгородният гръх на футуризма), така както действа самата музика. Ритъмът ще раздвижи основите, конструктивните, бих казал, елементи на човешката същина. И на по-висока степен - образът. Той ще извика в нашата съчувстваща душа сенките на нежно любими и жестоко омразни хора, той ще ни води по пътищата на нашите чувствени отгласи. Защото ако образът, понятието, което художникът извика, не намери у нас готов, макар и не напълно развит емоционален пълнеж, ние не ще отзвучим. Затова са и така субективни отзиваванията. Затова в "сините часове" нашата нежност в живота и в изкуството така лесно резонира, докато в дейните часове на деня е толкова мъчно да бъдем трогнати. А чувственият пълнеж е не само личен - той се мени в различни времена и при различни обстоятелства и у един и същ човек. С всичко това елиминира ли се идеята, идеята на изкуството? Разбира се, не. Дотолкова, доколкото идеята е настичена с чувство за автора и тези, които му отекват, тя е чудесен обект за изкуството. Но не самата идея, а чувственият пълнеж около нея я вкарва в изкуството. Който тръгне по обратния път, стига до плаката и римувания афиши. Но този, който има вратата в една идея, чиито радости и мъки са свързани с нея, както и другите, към които ще отправи своя призив, той може да твори чисто изкуство. Енгелс казаше: Най-доброто чисто произведение е това, в което тенденцията не личи. По моему бих го превел: най-добро чисто произведение е това, в което идеята е здравата, но неизпъл-

ваша канава, на която блестят ярките цветове на чувството. При такова едно разбиране несподуката с идейно художествено произведение пряко сочи или за творческа неспособност, или за липса на чувствен пълнеж към идеята, за вътрешно безразличие. В този порядък на мисли и чистото и идейното изкуство са дотолкова изкуство, доколкото отзуващат чувствено - отпада и претенциозността на различните школи за единственост в изкуството. Те стават само предпочитани технически начини за израз и подбор на материала. А дали това ще бъде изкуство, т.е. дали ще отзучи в душите, не зависи от това дали творбата ще бъде символистична или реалистична, дали творецът е от романтиците или от натуралистите. Тука има място за гения на Золя и за гения на Балзак, за Верлен и за Пушкин, без да става нужда заради единния да пожертвуваме останалите. Най-после това решава въпроса и за вечното в изкуството. В менливатата чувственост на човешките понятия и отклици на света не може да остане неизменно въздействието на произведенията на изкуството. Дори и тези, които остават да действат по-дълго от другите, неизбежно изменят силата на своето въздействие, а често и въздействат по съвсем друг начин. Дали описанието на щита на Ахила е събуждало само любопитството както у съвременните хора тогава, когато щитът е бил за боеца всичко - сигурност и живот? Би могло да се пише още много. Особена разработка заслужава действителната вечност на елинската скулптура, но за това, като се видим. Пък и не зная дали това въобще ти създава интерес.

*Снимките получих. Целувки за всички девойчета върху
- малки и големи от:*

Петър

Опново и опново ще прашам послания - това сега имам възможност, главно към дъщеричката - дете на "аг". Елиминирана винаги несправедливо от заслужени успехи, тя трябва да расне с чувството на достойнство, независимо от обстановката. "Честта задължава" - тя трябва да знае рода си и неговото достойнство, каквото и га се случи.

Колкото по-близо съм до "свободата", толкова по-ясно ми става как живеят тези отбъни.

Продължавам запознаването си с моята малка дъщеричка.

25 септември 1956 г.

Мило дете,

Сигурно и ти като мен обичаш хубавите приказки. Ето тази, която най-обичам. Тя е бисерно късче от книгата "Естер и Ли" от големия северен писател Йоханес Бойер:

Било мрачна, бурина нощ. Бесен виел вярътът. В луда вихрушка задигал всичко по пътя си. С един замах свалял всичкини дървета. Къртел вратите и прозорците, задигал покривите на къщурките на бедните и уморени хорица. Така било страшно, че гори животните, които друг път с виене, мучене и реб надвивали страха си, гори и птиците, които до прегракване крещели, се умълчали. Сякаш всичко се снишило, прилепило се към майката земя да търси сигурност и опора. А хората, ужасени и без помощни, ладнали на колене и почнали да се молят за помощ и спасение от звездите. Защото те били техните божества, техните закрилници и мъчители. Ала звездите стоели безразлични, галечни и студени сред ужаса.

Изведнъж вместо помощ от небето се откъртила една звезда и с огромно пламенно сияние се запоктила към земята. След нея друга, трета, дълж от звезди по небето, кое-

то мрачно и тъмно преди миг, изведна ж пламнало. Хората загубили ума и дума. А огненият звезден поток не спирал. Най-после, полека той замрял. Утихнала и бурята. Но в бедумно студената тишина страхът още по-силно стягал човешките сърца. "А сега накъде?" В безутешния мрак те загубили едничката си закрила. Там някъде в полето догаряли падналите звезди. Един смелчак тръгнал към тях. Спирали го близките, увещавали го старите, но момъкът не се поколебал. Той искал, да се цената на живота си да види мъртвите богове-звезди. Затихнали отново в тревожно очакване хората.

- "Ей сега ще падне гръм върху него", пророкувала една бабичка.

- "Ще пламне в дяволски огън", казвала друга.

Но момъкът продължавал да крачи смело. С туптящо от вълнение сърце стигнал до първата звезда. Тогава най-далеко виждащите го зърнали да маха с ръце, да крещи и да се смеят. "Богове, сигурно е подуядъл", помислили хората. Но като глед любопитството повлякло и други. Откъснал се от множеството още един младеж, и още един, мнозина. Всички, като стигали до звездите, почвали да скачат, да се смеят и да ръкомахат. "Нима всички полуудяха? Или е нещо друго?" Тогава цялото множество като тласнато от могъща сила хукнало към тях. А като стигнали до звездите, виждати - никой сякаш не е с ума си! Всички почнали да скачат, да се вършат в лудо хоро около догарящите звезди, да се смеят. Защото боговете били и от картон.

В общото веселие не взел участие само един стар човек. Вдигнал уморено очи към мъртвото, беззвездно небе, той спасително и упорито се взирал. Забелязали го и някои поискали да го отвлекат от скръбната му отчужденост, па и га

се пошегувват - зер весело им било. Казали:

- Що, старче, звездите ли гледаш?
- Да, отговорил старецът.
- Не виждаш ли, безумни старче, че боговете са от картон? Още ли вярваш в детски приказки?

- Виж там, на тъмното небе трепти една звездишка.

- И тя е като другите. Какви по-големи и по-ярки паднаха и изгоряха, казал един мъжак и плюнал с отврата.

А старецът продължавал да се взира в изведна ж погрознялото небе и тихо и скръбно казал:

- Да, прави сте, синове мои. Но виждате ли, тя не пада!
- Тогава някои престанали да се смеят.

А там далече, в бездната на мрачното небе, кромко и срамежливо се усмихвала една малка звездишка.

Това е приказката.

В живота си хората създават и после гневно рушат много звезди. Щастлив в този, който има и запази върата в своята пътеводна звезда. Сред всички бури, сред всички отчаяния и умори пред мен се е усмихвала нежно и скромно момичето звезда - сиво-сините очи на един скромен селски учител, който, загивайки дори, прашаща своя благослов към хората, които обичаше. Очите на баша ми.

Мило дете, получих твоето писмо и чакам друго. Следния път ще продължа да ти пиша за нашия дом. Зная, миличко, че това "наш дом" звучи чудно, като помисли човек как сме пръстнати. И все пак нашият дом, нашето семейство съществува повече от много други, където хората живеят заедно, но не знайат топлината на обичта. Макар и мъничка, ти има голятото щастие да живееш с един от най-умните хора, чиято човечност и мъжествена прямота привлича всички добри хора, които го познаваха. Когато ти се роди, когато беше мъж

ничко, грозно и все пак така обичано за нас детенце, аз пожелах да те украся с най-хубавото, което имах. Дадох ти името на татко. И ти никога не бива да забравяш това, защото, както казва хубавата пословица, "честита задължава".

Целуба те
татко

Мила Петя,

Малко ме е страх от професионалната цензура на моите мисли. Дано не ти правят много лошо впечатление моята стилни, а и още повечето правописни грешки. Понякога хич не ги усещам, а понякога се двоумя и не мога да се справя - не си спомням правилата. Както виждаш, дал съм необходимата "фира". Успокоявам се с надеждата, че това е само или предимно в правописа. Впрочем времето ще покаже останалото. Коронката не ми трябва, понеже си направих нова тука. Ще има да примираш от платинената ми усмишка. Следващия месец ще мога да ѝ пиша и да получа две писма. На едното пишете "извънредно". Какво става с изпитите? Какви новини има от дома? Поздрави Таня, Рене¹, Дочо² и т.н. На тебе пожелавам да растеш и хубавееш за ръст на башата на дъщерята и т.н.

Целуба те
Петър

21 септември 1956

София

Мили сине,

Засега въкъщи не мога да вляза, защото квартирантът

¹ Рене - съпругата на Атанас Москов

² Дочо Георгиев - бивш тюремджен, поет, политически противник и... приятел

е успял още на 12.II.55 г. да вземе решение за третата стая, като килер. Като разбрахме това, заведохме второ дело. За благополучен резултат не се надявам, защото си има хора, които все в негова полза узаконяват. Поне засега ще трябва да отида в село. Не се тревожи, че отивам в село самотница. Нали знаеш, че ний навсякъде можем да поминем. Този, който не можеше да се примири, се примири за всякога. При последното съвиждане те понаскърбих. Не ми се сърди, може би физическите болки, а и душевните, ме направиха неблагоразумна. Не излиза из ума ми наведената ти глава, която зърнах през отвора на вратата. Малко са допирните точки между старото и младото. Старциште, уморени от живота, жадуваме за тишина и спокойствие и ни се иска и децата ни да имат това, а младите все още летят във висините. Много ти благодаря за желанието да съм при теб. И брат ти иска да съм при него. Не се учудвай от отказа ми. Аз не съм тая майка, която познавате с неизчертаеми сили, а грохнала телесно и душевно старица. Искам да бъда сама, та спокойно да мога да общам и се разбвам вами и на децата ви, защото еднакво сте ми мили. Не съм съгласна с брат ти и бща ти, но и с тебе не. Във всеки случай това е твоята работа. Ако се съглася и остана при брат ти, то ще е само ако му разрешат следването, за да помогам доколкото мога, защото се чувствам отчасти виновна за това. На Антоанетка ще пиша до гимназията на майка ѝ. Не можах да разбера адреса ѝ. От село ще гледам да ѝ пратя малко ябълки, не че ще я нахраня с 3-4 кг, а защото зная как се разбва и тя като тебе и на малкото. Ходихме у Цоньови³, поздравяват те. Тук е Ина⁴, утре ще се видим.

³ Цонко Рачев

⁴ Ина - Виолина Лулчева, дъщеря на Коста Лулчев, главен секретар на РСДП (о)

Малко остава, гледай колкото можеш да запазиш здравето и нервите. На Борислав Рангелов¹ са намалили 6 години.

Много поздрави от цялата рода и приятели, най-много от мен и бате ти.

Целуба те
майка

Мила Петя,

Навремето те харесах, че си курназ. А то какво излезе! Изпити има - ох, ще ме скъсат, кихнеш малко - сигурно е рак. Я се стягай, девойче. Още малко и всички болести и страхове ще минат.

За сладкото магаренце с малки ушички. Ако има след кашлицата силно, шумно поемане на въздух с реб, подобно на дългоухото братче, и след това слизеста, прозрачна хръчка, най-вероятно е магарешката. Може да се обадиш на г-р Шубаров, н-к на вътрешното отделение. Той е добър лекар и стар познайник. Там е лекарка (мисля по детски болести) съпругата на мой стъченик и "колега" инж. Бъров. Ако се не лъжа, по баща се казва Аврамова. Ако има нужда, може да ѝ се обадиш. С какво лекуват малката?

В никакъв случай не съм съгласен да се слагат под едн знаменател всички "приятели". Имало е хора, с които дружбата е била случайна, по работа, просто принудително по някога. Естествено е, че такива "приятелства" лесно ще отпаднат, когато почнат да създават неудобства. Но не мога да си представя живота без искрени и дълбоки приятелства. Нима бих могъл да оцелея, физически и душевно, през тези години без топлица на приятелството! Арабите са мъдри хора. Те имат една чудесна приказка: "Да загубиш

¹ Борислав Рангелов - възгар от затвора. Майка му подсказва, че и притамата са на свобода

любима жена е голяма загуба. Да загубиш истински приятел е непоправима загуба." Разбира се, виждам те даже как поскочаш. Харесва ти, проклетнико, защото се предпочита приятелят пред жената. Доскоро и аз я тълкувах така. Днес я премислих, видях я в нова светлина и още повече ѝ се възхитих. "Да загубиш любима жена е голяма загуба" - първо положение. Но човек е склонен да люби, затова колкото и да е голяма загубата тя не е незаменима. "Да загубиш истински приятел е непоправима загуба" - второ положение. Значи истинското приятелство е толкова рядък подар, толкова необикновено отношение, че не се повтаря. За щастие то не е толкова рядък. Много хора са ме обичали и обичат и аз съм им истински благодарен за това. Разбира се, че никой не може да поеме нашата участ или да живее само с тази мисъл. Француздите казват: честта задължава. Вярно е, но има сянката на принудителната или изискваната жертва. По-привлекателното е: общата дава силата. Радостен съм, че бях толкова много обичан. Че някога са ме лъгали (или са се лъгали), не променя нещата. Нека не те сърги, но аз бих обърнал нещата, за които ми писа така: Ако хората и особено тези, които ценя, не ми оказват желаното внимание и приятелство, къде е моята грешка. Или не съм могъл да изявя чувството си към тях, за да се отзоват, или искам, без да ги дам. Или най-лошото - в мене има нещо, което не им харесва, което ги отблъсква. Моето момиче, не чувстваш ли радостта да подариш, да дадеш, даже нещо което ти е необходимо, което ти е скъпо, на човек (или хора), които обичаш? Ако е така, нима само ти можеш да имаш такова чувство!

И в бележката ти за хората на еснафското и осмисленото благополучие няма да видя рикошета. Не смятай оба-

че, че като не отговарям на някои неко подскажани неща, ги приемам, или че не ще имаме сериозни разговори за тях. В брака хората не са едно само за себе си.

По възможност не товари детето излишно. Рано е да се лансира. Нека събере достатъчно, преди да се изяви. Особено сега, когато не е добре със здравето.

Питаш ме какво домашно ми се е дощяло. За сега само целувки

Петър

Октомври 1956 г. Вече дузина години живеем с надеждата, че кошмарната гиктатура ще свърши. Но колкото по-вече време минава, толкова повече го виждаме да се отдалечава. Докато през 1946 - 1947 година мислемхме, че то е евба ли не на прага, през началото на 50-те години, че е в негалечно бъдеще, сега ни се струва, че то ще гойде някога, но кога - не знаем. Толкова повече ни изненадва, като гръмва в привидно безоблачното болжевишко небе Унгарската революция. Цял народ въстава против погрисничеството и чуждата агенттура. Един комунист - Имре Наги, става герой не само на унгарския народ, но и на всички страдащи под болжевишкото иго. Следим с трепет подправените новини - ние знаем това - търсим зад тях истината. Поведението на надзирателите ни е един от показателите. Едни от тях стават изведнъж угоднически дружелюбни, други - по-малко, намръщени и освирепели. Радостта ни трае, уви, много кратко. Намесата на руските войски, на войските от социалагера слагат край на надеждата. С кръв е написан некрологът на възкръсналата унгарска свобода. След време Жюл Мок¹ ще напише: "Съветската армия отиде в Унгария не да

¹ Жюл Мок - лидер на Френската социалистическа партия, министър-председател след Втората световна война

спасява социализма, а га свърши това, което навремето армиите на Бисмарк свършиха срещу Парижката комуна."

Не ме учудва и отчайва толкова намесата на съветски-те войски, колкото демонстративното настузване на Запад. Макар че вече бяхме изпитали на гърба си тази игра. Поощряваха ни за съпротива и после в съзвливо бездействие оплакваха нашата съдба. Стреснатите до вчера власти сега изливат цялата си омраза заради изпитания страх. При свидждането разбираам, че Петър Братков е в "старатата квартира" (това е Белене). И не само той. Отново се развихра терорът. А моя престой в затвора е само още гва месецца. Почвам да желая да остана в затвора, вместо да тръгна отново, незнайно колко дълго, по лагери. А ще изляза ли въобще? Продължавам да изграждам себе си като спомен за малката ми дъщеричка, а защо не и за младата ми жена?

25 октомври 1956 г.

Мило дете,

Спомням си една случка от моето детство. Вървях с татко по улицата. Избеднъж той ме оставил и нещо необикновено за него, забързано се отправи към един стар човек. Това бе прегърben, грозен, много скромно облечен еврейн. Рядко съм виждал баща си така оживен и радостен. Ръкува се с евреина и ни запозна така: Това е ядо Мордэ. След това поговориха, татко му направи сума подаръци и се разделиха. На мене ми беше чудно и скучно. Хич не ми хареса грозния ядо. Като си тръгнахме, татко каза: Това е много добър човек, Петре. Този сиромах е причина аз да стана учител. И когато нямаше нищо възьщи, като минех през плета, знаех, че в къщата на ядо Мордэ ще намеря макар малко хлебец.

В по-миналото писмо ти разказах за странстването и мъките на ядро Иван, докато стигнал в Кюстендил. Но и тук не чакало добро несрећника. А работел той мъжки и какво ли не. Бил хамалин. После на "горещата вода" шабел кожи - тежка и мърсна работа. Работливи и пестеливи, той почнал полека-лека да замогва. Ха-ха, още малко и ще изплува. По едно време гори становал търговец. Усмихнал се най-светне юнчагата, а въкъщи весел орляк дечурлига, нахранени и спретнати дигали връща до бога. Но не били свършени мъките на добрия човек. Започнали болести. Тифусът, който сега рязко се среща, натръшкал всички - и баба, и децата. Едва оздравее един, катурне се друг. Тъкмо един полумъртъв от слабост и огън, несвистно бълнуващ се върне към живота и болестта захваща друг. Почерняла къщата. Умряла умелата стопанка, закачливата и умна Ацка. Умряло и едно от децата. От грижи, от харчове ядрото пропаднало. Започнало тежко време. Една стая и гола земя. Глад. Малки деца. Нямало кой да се погрижи за тях, кой да ги приюти, облече и нахрани. Ядро с мъка изкарвал колкото за хляба. Пак ставал носач, обущар и какво ли не. Въкъщи едно малко момиченце - колкото тебе сега - Вита, с премързали, нежни пръстчета се мъчило да сгответи нещичко за братчетата, да закърпли дрешките им, да помогне в неволята. Голямо било теглото, но корава била душата на преселника и неговия орляк. Пооптраснали децата. Големият, хубавият палавник Милан¹ учел вече в гимназията. А и за втория Андон настапало време да постъпи в гимназията. Но къде пари - и за единния не стигало. Пратили кроткото и деликатно момче в

¹ Милан загива на фронта. Петър умира от тифус. Ако съдя по разказ, предаден главно от мајка му, май цялото семейство на ядро му Иван е било покосено от тифус.

бакалницата на богатия роднина Лазо за чирак. Мъчило се детето да угоди на бащиното желание, но не би - нали не е по воля. Пък и слабичък бил, а по онова време не се много церемонили с чирачетата. Измръзнало, хокано, то все повече закопняло за училище. Нечакано един ден тихичкото момче застанало пред татко си:

- Тате, искам да уча.

- Ауд ли си, сине, ядосан отвърнал бащата. Въкъщи хлеб няма, твой училище иска. Я си налягай парцалите. Покрай чично Лазе ще се научиш, па и дукян после може да отвориш.

- Не ща ни дукян, ни дявол, опънал се малкият, искам училище.

Разсырдил се бащата - сприхаб бил, па и му тежала немотията, тежало му, че не може да изкара децата по воля да наредат живота си. Не отстъпвал и малкият. Отгде се взел този кураж, това упорство в милото слабичко момче, просто чудо! А в старите къщи да се опънеш на бащината воля било страшно нещо. Колко силно е привличала детето примамливата красота на словото! Още малко и разсырденият баща щял да изгони непокорния син от къщи. Тогава се намесил съседът, сиромахът евреин, Мордè.

- Не го насиљвай, Йоване, рекъл кротко той, не видиш ли какъв мерак има. Остави го да бъде неговото!

- А какво ще яде, казал по-меко бащата.

- Ех, каквото за другите, това и за него. Зер едно гърло имаш въкъщи.

Така Андон станал ученик. За разлика от батю си Милан, главатаря и биткаджията на махалата, той бил слабичък и тих. Но прям, упорит, когато смята, че е прав, пази Боже! Такъв останал той и по-късно. Такъв го знам и аз. Умен бил Андон, но не залягал много за школската наука. Не

че не четял. Охо, четял и още как! Но тогава, в края на миналия век, в България проникнало едно ново учение. В неустроената още, с много робски остатъци сиромашка страна бурно избликнала мечтата за свобода, за човешки отношения, за благоденствие на всички трудещи се хора. Във всяка гимназия будни момчи основавали социалдемократически кръжоци. Един от първите бил кюстендилският. Там било сърцето на възмъжаващия вече момък, там била мисълта му, там отдавал и времето си. А като стигнал последния клас, избухнала стачка. Свършила тя, прибрали се ученици те, но най-дръзките, най-смелите изключили. За три години бил изключен и Андон. Така момчето станала мъж.

Отново засияло слънцето в бедняшкия дом. Милан, големият, и Андон станали учители, а тогава учителите били на голяма почит. Малкото момиченце, което някога кърпело неумело грешките на батковците - Вита, порасла девойка за приказ и чудо. Завършвал гимназия и най-малкият, умникът, най-общичанияят от всички Петър. *Ex, как леко станало на баща!* И точно тогава съдбата злобно завъртяла още веднаж колелото. Започнала Балканската война. Андон заболял тежко и едва оживял. А Милан отнесла трагично смъртта. Ще угасне ли всяка радост и надежда за стареещия вече Иван? Ново свежо утро се усмихнало след тежката нощ. Усмихнало се то с беззъбите устенца на мъничко, дебеличко, синеко момиченце - син на Андон и жена му Сия. Същи Милан, въздишал старецът. Кръстили малкия Владислав - ти май познаваш този юнак! Дядо Иван надали е бил доволен от това "гражданско" име. Сигурно в неговото скръбно сърце заедно със спомена за неговото загубено момче е била скътана надеждата, че и новото юначе ще получи същото име. Все пак всичката обич, всичката надежда,

всичката гордост той вложил в малкото човече. За него правел планове, с него се разхождал по-късно горд из Писарово. Как ли се е радвало неговото простичко сърце, като чувал как селяните почтително казвали: "Глейте, чорбаджи Иван с внuka". Зер бащата на учителя също бил уважавана личност. А бил той един "чорбаджия", здраве му какви - с продълнени джобове. При такава прибирраност към първото внуче, никак не е чудно, че второто дошло никак по-малко тържествено. Пък и то било едно такова - ни хубаво, ни с нещо забележително. Нарекли го Петър - на загиналия бащин брат. Това "момченце" ти май също познаваш. Така отново било свидето гнездото.

Мило дете, чаках да ми обадиш какво става с магаренето с малките ушички. И като му са мънички, дали слуша добре с тях, или му ги опъват, та да станат по-големи? Чакам.

Целувки за теб и мама
mamko

Жена ми е изживяла събитията в Унгария по свой начин - в тревогата, че отново вижда застрашено това, което тя е желала толкова дълго - най-после да се съберем, да възкресим семействия уют, да има радост в къщата и мъжка опора. На свидждане тя ми разказва за своите желания на човек, който дълго и сълът е очаквал най-после да настъпи спокоен живот, живот както другите. Пиша:

18 ноември 1956 г.
Мила Петя,

Изглежда, че имам много наивна физиономия. Че това е така, личи и от упорството, с което продължавате да ми

се хвалите с неща, за които ясно дадох да се разбере, че ми са неприятни и мъчно приемливи. Зная отговора: другите. Ще бъда неделикатен да ти напомня, че си моя, а не на другите жена и че малката е моя дъщеря. Не че не мисля и не ти съчувствам в твоите нещастия. Но моята загриженост за теб, за малката, за нас надхъръл професионалните ти и домашни несгоди. На характера си не мога да изнебяря. Веднъж в живота си опитах да направя това и събръкях. Или ще ме разбераш и обичаш какъвто съм, или ще живееш със съжалението, че си се обързала с такъв непрактичен човек като мене. Много пъти се питам какви ли неизвестими мисли минават през главата ти. Добре е, че не всичко помним, а още по-добре, че не всичко знаем.

Преди двадесетина години може би бих писал така: Ярките вечерни звезди ме гледат с твоите очи. Нежният аромат на теменугите носи уханието на косите ти. Сега съм дърът за такива отплесвания, па и за теб не е много утешително. Я видя в годината веднаж-дважд "ярките вечерни звезди", я не. А теменугите с години не съм помирился.

Споменьт за теб изва винаги, когато забумни влак. А миришът на дима му ме връща при храброто девойче от дупнишката гара. Прозаично! И все пак за предпочитане - под затвора минала ж.п. линия.

Колетът беше произведение на изкуството. Краставичкире бляха просто поетични, просмукали със спомени. Кейка компетентно тяло (колегата и аз) обявихме за шедовър. Рибата и маслините бляха прелест. А имаше и хумористична част - яблъки за Юстенцил (както риба за Белене). Че малката е такъв сладък глупчо, няма защо да обвиняваме съседите - ясно, от домашен произход е.

Пак на литературна тема: Попаднах на една мисъл на

Бетховен: Мелодията е сетивната форма на поезията. Точно. А в самата поезия тази сетивна форма, мелодията е това, което, разбито на парчета, наричаме форма. Римата, ритъмът, звукуването са чисто мелодични, сетивни елементи.

Не зная дали сега разглеждате в училище "Записките" на Захари Стоянов и "Кървава песен" на Славейков. Препрочетох ги непосредствено една след друга. Изкарах истински празнични дни. Те може и трябва да се четат само непосредствено една след друга. Не зная как ги преподавате, ако ги преподавате. В никоя друга книга няма да видиш така честно, така откровено преадрен образът на българина. Никакво подслаждане, никакво лъжливо гъделничане на шовинистическата маниакалност. Честно, жестоко, искрено, мъжествено, мъдро. Най-високата точка на личен и национален психологизъм в нашата литература. След него Пенчо Славейков. Същата канава. И на нея - поетично прозрение - Младен, българинът, такъв, какъвто трябва и ще бъде.

Че Антоанета забравя да яде, когато се зачете, не е от болестта. И баща ѝ беше от тоя дол дренки.

Истинска благодат е, че сега, когато дните са броени, съм непрекъснато зает. Ежедневните тревоги не дават възможност да изпадна в онова тревожно очакване и нервно разстройство, което е най-редовно нещо в затворници, на които предстои излизане. От друга страна, дотолкова съм свикнал със затворническия занаят, че все още мисълта за излизане набън, за друг живот ми се струва фантазия.

Мама изва в събота. Съвсем е смазана от мъка за татко и страхове за мене. Ако през Ваканцията е в село и повишка детето - прати ѝ го - това ще я разтуши най-добре. Пис-

мата може да пишете на 2 листа, ако има какво да пишете.

Циганите се най-много обичат, след като се понатупат, аз поради липса на тази възможност, след като се поскарам. Нека не ти е чудно тогава, че са толкова горещи целувките, които ти пращам в този огнеупорен плик

Петър

Дали Петя ще разбере подсещането, включено в това писмо? Заплахата, която ме грози?

Не е ли време да подселят и мајка, без да я разтревожват много, за някои евентуалности? А и да омекотя ревните ми и недооценяване на качествата на Петя?

1 ноември 1956

Милий синко,

От 23 октомври съм в София. В село бях извънредно заета със събиране и разпределение багажа. Всички една част, а другия оставих там. Квартира още нямам, затова той, който получих, ще оставя у леля ти Павлина на тавана. Заднега съм у брат ти, макар и много тясно и неудобно. Трябва до пребояването на 1.XII. да съм тук, за да не изгубя животелството. На 5.XI. е делото, с което доказваме, че малката стая не е била никога килер. Писах и кумичката ти Роза свидетел. От Антоанетка имам писмо, била болна от коклюш. От 10-ина дни тръгнала пак на училище, посещавала литературен кръжок и пеела в хор II глас. С успеха била много добре. Ако за Коледа бъда в село, ще я викам да гойде, защото и било много мъчно за село. Получих от Мечев писмо от Кричим. Бил вече свободен и се интересуваше за теб. За съжаление изгубих адреса му, за да му отговоря. Прощай, че не ти писах и на теб. Не можах да се опомня от работа

в село, а като гойдох, заварих Ирина и детето болни от грип. Аз бях готова за зараза, та и аз легнах. Вече сме на минаване.

Целува те
мајка

27 ноември 1956 г.

Мила мамо,

Аз съм с отлично здраве. Мъча се да мисля как ще бъде на вънка, но изглежда, че здраво съм свикнал със затворническия занаят, та гори и доброма ми фантазия не ми помага. Едно сполучливо разрешение за мен е да продължа работата по гръден болести, и то в някой санаториум. Уверен съм, че за кратко време ще наваксам изгубените години, а ще имам и спокойствие за работа. От друга страна, от години ми се е забило в главата да поработя върху консервативното лекуване на бъбречните камъни. Имам известни хрумвания, но ще видим дали ще се оправдаят. Как смешно се нарежда понякога животът! Ако се бях съгласил с г-р Недялков в 1942 год. и бях останал на работа в Искрец, сега щях да съм един от най-старите фтизиатори. От друга страна пък, кяр ми е, че след толкова много и разнообразни преживявания се научих да вярвам преди всичко на собствената си глава. Знаеш ли с какво удоволствие чета чисто детските наивитети и увлечения на уважавани професори! Има една особена, избирателна способност, която, струва ми се, притежавам - способността за съвящане съществото, основното. Надявам се, че разностраният опит ти е доразвил. С нея ще се преборя с другите, които много повече знайт.

Получих картичка от Петя. Дъщеричката била вече

добре. Ще може ли Ирина да провери дали има достатъчно броеве "Юманите" и други вестници на свободна продажба, или има само за абонати. След като се върна, бих желал да мога да получавам 1-2 вестника поне. Събуди любопитството ми твоещо съжаление за "аптекарчето". Ако е за Катя, смешно е. Това е най-лицемерното и егоистично животно, което съм срещал. Истинско щастие е, че се откачих от нея. Колко са по-мъдри понякога младите от опитните възрастни! Весело ми е да си спомня как се ядосваше, че се занасям с Венчето и ми се канеше да пишеш на Катя. Лека пръст на хубавото и малко лекичко девойче, но то бе хиляди пъти по човек от пресметливата и фалишива добродетел на колежянската революционерка. Има неща, които един син от великолепност не може да каже на майка си. Но ако би знаела как ми е пазела Венчето да не ме пипненейната туберкулоза, с какъв такт и вкус съумя да ми изгради един хубав младежки спомен, ти би я засочила може би малко. Ако скърбиши за Рагка, също е грешка. Много е хубава. Истинска дама по вид и държане. Но каква еснафска сърцевина има! И накрай най-важното - когато сега премислям тези, които съм общували или са ме общували, на най-високо място слагам оценката - тази би ли останала до мен докрай в тези тежки дни. Рага е добро момиче, но няма волеви резерв и емоционално богатство за такава жертва. Но билото било! Да благодарим на хубавото за радостта на изживелицата и за усмишката на спомена. На лошото да благодарим пък за добрия урок. Сега да мислим за утрешните радости, които май че всече ще живеем чрез Антоанета.

Петър

В това писмо пиша и до Димитър Пънев - най-близкият приятел на баща ми.

27 ноември 1956 г.

Драги чичо,

Винаги съм те обичал. Сега повече от друг път. Обичам те за твоята мъжествена, човечна и непрактична доброта. Обичам те и за това, защото чрез тебе, най-добрия приятел на татко, съжалявам с него. Не съм ти писал досега. Нямаше как - много осъдени ми бяха писмата. Но в много несъздадени планове сме били заедно. Почти невероятно е, но споменът за нашите екскурзии ми е по-скъп от младежките лудории. Ще идем ли пак поне веднаждо в Битуша, като се върна? Ако не пеша, поне с въздушната железница - да видим и тази дяволия.

В училището ни учеха да бъдем честни, прями, да обичаме другите. Винаги доброто получаваше накрая награда. Като премисля татковата съдба, а донякъде и твоята, май примерът не е много утешителен. Дано моралното задоволство и общата на близките са били отплата за всички мъки. И още. Там, където сред мъка е минал мъж, там ще минат и други - път ще стане. Отплата за доброта няма, както в школските приказки. И въобще отплата няма. Но има вечно развитие на хората към един хуманен идеал. Мъка и щастие е да бъдеш макар и малка частичка, през която е промекъл токът на човечността в своето безспирно развитие. Не смяташ ли, че именно в това сме едно гори и с такива добри хора като леля Пенка, чиято искрена човечност е приела образните форми на религиозните вярвания?

Спомням си един януарски ден. Чаках те дълго в Княжево, но ти нещо закъсня. Тръгнах сам. А беше едно време, мила мамо! Как га е, изпъшках до "Дупкама". Наг ная почна трагедията. Един вятър, една снежна вихрушка, ступ - ля-

гай и мри. Не се вижда нищо на няколко метра. Едва успях, смазан от умора и напрежение, да се докопам до хижата по телефонните стълбове. Имаше само 3-4 други луѓи. Тъкмо се разположих, обхванат от топлия прилив на кръвта към изстиналото тяло, в приятна дремка и се облещих в изненада: ти пристигна, цял язъро Мраз с ледени висулки по веждите и брадата. Беше минал пряко от Бялата вода. Рискува живота си да устоши на мъжка дума. По снежната площ вънка вихърът бързо засипваше самотните стълки. Но може ли нещо да заличи светлата диря на приятелството?

И така чакам деня, когато пак ще се разходим из панината и когато с по-фалиш и от моя глас ще ми изпееш някоя хубава помашка песен.

Мили привети на леля Пенка, кака Люба, бате Тодор и младото поколение.

Със синовия общ
Петър

А ето че давам урок как по-лесно да се вземат изпитите. Четивото е забранено за преподаватели!

7 декември 1956 г.

Мила Петя,

От писмото на дъщеричката до мама разбрах, че в края на месеца имаш изпити. Представям си колко се притесняваш. Понеже навремето имах завидна техника по прескачане на препятствия, а по-късно имах доста работа със студенти, приеми с доверие следните констатации:

1. На всяка цена трябва да се освободиш от студенска-та болест за обожествяване на професорите и от чувството за малоценност. Познавам професорите парче по парче,

включително мнозина от вашите. Те са обикновени хора. Съвсем като тебе, като мене, като колегите, които познаваш добре.

2. Този, който изпитва, е с редуцирана интелигентност. Сама си изпитвала и знаеш колко ти са госадни вечно повторящите се въпроси и колко мъчно се съсредоточаваш да следиш отговорите. Така е и с професорите. Не бива само да се активизира полубудното им съзнание с някоя шокираща глупост.

3. Ти знаеш в момента по въпроса повече от него, даже ако той е написал книгата. Той е забравил кое къде беше. Затъпял е от слушане. Ето защо ти трябва да водиш. Няма да запиращ да си спомниши на всяка цена онова, което не ти идва наум в момента. С това ще го събудиш. Говори това, което знаеш, плавно, спокойно и уверено. Това ще спечели доверието му и ще намали остротата на контрола му още повече. Добавяй съвързани с въпроса неща от други въпроси или което знаеш от живота.

4. Както при всеки студент пред изпит, в главата ти е мътилка и мислиш, че нищо не знаеш. То е, защото не мислиш конкретно по даден въпрос и в свободна асоциация през главата ти минават парчета от въпроси. Разбира се, мозъкът ще стане на боза. Ако се съсредоточиш и помислиш върху един въпрос, бъди сигурна, че всичко ще кристализира.

5. Не се плаши, че младоците знаят и запетайлите. На професорите им е дошло до гуша от дъбра-дъра. Те искат същественото. Дечулигата да се съберат от четене (а може би най-малко тогава) не могат извлече същественото. За това се иска зрелост. А ти си вече зряла жена (колко апетитно прилагателно е това зряла: зряла ябълка, зряла круша, зряла гиня - само за ядене!). Ти непременно, без гори да

съзнаваш това, знаеш същественото. А понеже имаш практика можеш да го преразкажеш по своему. Така ще стане по-интересно на скучаещия изпитвач.

6. Интелигентната си поне колкото този, който те изпитва. Знаеш в момента по въпроса повече от него (той не е чел нищо за изпита). Вниманието и паметта ти са активни, неговите - редуцирани.

Единствената опасност е паниката. Един студент пред изпит се плаши повече отколкото болен пред операция. Не е ли смешно това? Паниката просто залива съзнанието и способността да се мисли. Запомни: това е единствената опасност. Никакъв страх. Истински бих бил разочарован, ако разбера, че не си могла да контролираща страхата при такава глупава пречка.

Най-после и да стане злополука не е страшно. И на шампионите се случва да паднат.

Получих снимките ти с хлапенцето. Като ги гледам, съгласен съм с френския виц: има три хубави неща в света - цветята, звездите и жените... на снимка. Пък може наистина да ти е понесла ваканцията и да си се разхубавила.

Объркан съм. Като на студентката пред изпит ти се полага извънредна даяба укрепващи целувки. От друга страна, трябва да бъда сдържан с такава видна педагогожка. Решението не е по силите на бедния ми мозък. Ти решавай.

Петър

Мило дете,

Навреме оздравя. Сега яж здраво и се стягай. Като си го дига, който падне в борбата, няма да се пързали. Съгласна ли си? Като вас и аз брома дните. На масата пред мен стои едно малко календарче. Всяка сутрин зачерквам един ден. С

един ден съм по-близо до вас, до тебе. Много ми харесаха снимките. Зъбчето истински ме разсмя. И аз нямам някои зъби, но моите ще поникнат при зъболекаря, а твоите сами. След два дена чакам баба Сия. Колко ли е важна, като са я преброили в София! Ще я питам коя внучка е по-ревлива - Асето или Антоанетка. Ти как мислиш? На плика ще виждиш снимка на паметника на големия поет Димчо Дебелянов. Старата тъжна жена е майка, която чака завръщането на сина си. Образа на майката скулпторът е взел от едно чудно хубаво стихотворение на Дебелянов. Научи го наизуст.

Целувам те, мило щръбле
татко

14 декември 1956 г.

Мила Петя,

Съобщението за стихотворните опити на дъщерята ме подмладиха с повече от 30 години. Бях на нейната възраст. Пишех, разбира се, стихове, а някои дори печатах в детската страница на сп. "Детска радост". От това време е останало в паметта ми само едно четиристичие от стихотворение, мисля със заглавие "Пролет":

Ей иде пролет, зелена
Ей иде, мила, засмяна
Иде със нова премянна
С цветя и слънце заляна.

Сега можеш да се смееш и на щерката, и на баща ѝ. Още по, забавно е как пишех. Правех това и у дома, но най ми харесваше, като ми го дига "възхновението", да пиша в клас. Другите слушаха урока, а аз "творя" на някой от задните листове на тетрадката. Катето, добродушна очица, коя-

то сегу до мене и е влюбена до уши, също не внимава в урока - ту се мъчи да слуша, ту поглежда бързо към тетрадката да открадне нещо "пресно". Вземи някоя моя снимка от нова време: грозничко, с мехурчесто чело, ококорено момичуляче. Ама самочувствие - не ти е работата! Истинско петле. Разбира се, имаше и обожателки. За Камето вече спомениах. После едно друго момиченце, на което по интересно съвладение и бвата инициала бях П. и Д. Тя изглежда, че смяташе това за някакъв знак на съдбата и по цял ден плънеше тетрадките и чина с пе-та и де-та. Всеки случай нейното ухажване съвсем не бе платонично. А и аз май (единствен път в живота!) не бях безкористен. Баща ѝ беше книжар. Мъкнеше момиченцето всеки ден какви ли не моливи и гуми. Като учех за държавен изпит, довърших последния син молив от нея. Все пак успя да ме накара да се сещам за нея година! За успехите по-нататък няма да говоря - да не ми се изкара после из носа. Забележително е, че по време на най-голямата ми "слава" един мой учител по български език, сам писател Марчевски Денчо, предсказа задъръжи в по-късното развитие. Предупреди татко и мама, че го е страх след някоя година да не хбане умствен мързел. И наистина само след няколко години, като ми пораснаха панталонките, ме хвана страшна скитническа страсти. В един часа се връщах от училище. В два сме вече в обратот из улиците, градините и кината (го 3 дневно). Твоята себда Асьо и Цеко по цял ден се потягаха за превеждател Цезар или Цицерон. Аз гойда, позялам, докато привършат, през прозорците, после препиша и готово. Накрая на срока - каймак. За литературата и за лириката специално смятах, че е по-добре да се прави отколкото пише. Все пак понякога пишах писма и честитки в стихове до изгорите на Пелинката и Славето (а

те бяха хронически влюбени!). Като оставим веселото настрана, имаше наистина и нещо много неприятно. Поради лекотата, с която ми се удаваше всичко, не можах да разбия навик за системен труд, което много години след това ми е било основен недостатък. С това се връщам към малката. Трябва да ѝ се съзгадат здрави трудови навици още отсега. По-късно ще бъде много трудно. Върно е, че гамската половинка е по-работлива, но все пак да вържем попа, докато е време. Като я знам на кого е гъщеря, много вяра ѝ нямам. Има хора, които се разговарят "със звезда на челото" и въпреки това не изгряват. Само "звездата" не стига. Ако има нещо в нашето дете, не бих искал то да бъде само обещание.

Въпреки че се плъзгаш да се не закачиш на литературни теми, този път все пак се върза. Засега само си пощаден, защото знам, че около тези изпити и самата дума литература трябва да ти е станала неприятна. Пък и аз ще трябва да попрехвърля Славейков, за да се аргументирам. Като идеш в София, можеш да провериш докога ще става абионирането за пълното издание на съчиненията на Маркс и Енгелс (30 тома) и на Плеханов (12 тома), за които съобщиха вестниците. По колко ще струва един том?

Мама идваша в събота. Карада тежка инфлуенца и съвсем се е разсипала. На всички ни не е лесно, но нейната неволя надхвърли всичко. Просто не зная с какво да я разтуша.

Пожелавам ти здраве и спокоичество за изпитите.

Целувам те
Петър

При свидждането с майка ми разбираам, че съпроцесникът ми Петър Братков, който бе освободен, отново е пра-

тен на лагер. И може някому да се види невероятно - в мен се поражда желание да остана още известно време в затвора. Това е хиляди пъти за предпочитане, отколкото отново в рая Белене. Особено сега, когато комунистите ще си изкарят на наш гръб страха, който преживяха по време на събитията в Унгария. А и "възторжаването" (каква нелепа дума!) на лагер може да продължава безгранично.

Поради грешка на администрацията предстои да бъда пуснат на 18 януари, по мое изчисление - на 7 февруари. Клонка ли е, за да има повод да бъда прибран отново? Обръщам внимание на администрацията за пропуска и... уძължавам престоя си в затвора с 20 дни.

29 декември 1956 г.

Мила мамо,

Тази Нова година можем да посрещнем и без пожелания за скорошно виждане навън. Брои дните в очакване да Ви прегърна. Би трябвало да бъда весел, а не мога. Опитах се да прегледам старите писма и отговоря на някое пропуснато твое запитване. Прехвърлих няколко и спрях. Просто ме хвани страх да се срециша отново с ужасната новина. А как ми липсва той! Днес четох едно определение на думата "приятел": този, пред когото можеш да кажеш всичко, без да криеш или преинчаваш нищо, без да се украсяваши и за когото знаеш, че ще те разбере. Мисля, че само с него можех да споделя всичко, което блуждае в самотата ми. Не че Вас не обичам. Но неговата мъдрост, благост и властна сила ме предразполагаха, както никой, на изповед. Преди да се намерим истински и пълно, бяхме разделени завинаги.

Сега животът ми е пълен с Вас - с обич, грижа и благодарност. И в утрото на Новата година, когато човек тър-

си миражите на идващото щастие, аз виждам преди всичко кротката усмишка на моята измъчена майка. Повече от всичко желаю да Ви дам ако не щастие, то поне утехата на спокойната старост.

Привети на баткови, на чичо Димитрови, на леля Мара и на всички близки. Здрав съм.

Целуба те

Петър

Въвли вечер, 6 януари 1957 г.

Мое хубаво мъничко момиченце,

Сигурно знаеш християнската легенда за тази вечер. В нея преди близо две хилядолетия на небето сияла нова, ярка звезда. Трима уморени старци, трима мъдреци, преминали дълъг и тежък път, с устремен в звездата поглед, бавно наблизавали бедната овчарска колиба, в която се родил Божият син. Колко е красива тази легенда, като я освободиш от черковните вярвания! Видиш ли, миличко: трима мъдри хора, които били преживели и знаели повече от всички, трябвало да минат дълъг път, за да се поклонят и сложат своите дарове - своята мъдрост - пред мъничкото бебче, пред раждащата се човечност. Защото човечността стои над всичко - и над върховната мъдрост също.

Нашият народ от векове тачи този празник. Това е вечерта на семейната задушевност и обич. Най-старият, гядото, обикналя оборите, благославяйки га с пъргави кончетата и здрави крабите и воловете, нивите - га gagат добра роднотба. Въкъщи около стария дънер - гядото, се сбират синове и дъщери, снахи и зетъвбе. Между тях весело щапукат малките палавници - внучетата.

На масата има всичко, което майката - земя дава на своите отрудени чеда: боб, орехи, грозе, круши, зеле и др.

И най-важното - бъдникът. В хубавата погача са наредени пълка от дрян - за здраве, паричка - за богатство, и пр. Ох, как нали там малчуганите на паричката! А баба уж върти бъдника, тъкъм все гледа да нагласи паричката към най-малко-то сополанче, защото всеки получава парчето, което е пред него. Колко мир, радост и надежда, колко обич има в тези отгъхващи си работни хора!

Градът уби този хубав празник на дома. Как не обичахме да бъдем въкъщи в такива вечери. Все ни теглеше навън между другарчетата и приятелчетата. Защото имахме дом и не знаехме какво е без него. Бяхме много млади и много безгрижни. Така пропуснахме радости, които не се връщат.

И ти, като мен, като мама, като баба тази вечер си сама. Мама е обърнала лице към прозореца на блака. Не иска веселите хора около нея да видят съзите ѝ. Дали не плаче и баба, тази корава жена, за своите разпилени синове, за загубения другар? Дано от скърбния копнеж на тази вечер покълнат радостите на много други вечери, когато ще сме заедно. Наистина мястото на най-стария ще бъде празно, но нашата обич ще бъде с него и сега, когато той отмина. И той ще бъде с нас - защото сме негови.

Малкото бебче, което отгавна се е родило на еврейска-та земя, никога не ще умре, защото никога не ще секне стремежкъм все повече човечност. А надеждата, с която то е дошло, се ражда всеки ден в милиони домове по света с техните малки дечица.

В нашия дом тя се роди преди 9 години с едно мъничко, ококорено момиченце. И в най-тежките ми дни моята бащина обич, моята радост и надежда са били с него. На Бъдни вечер татко целува своята малка дъщеричка и ѝ желае много здраве и много щастие.

Мама беше днес при мен и ми каза, че си ме чакала с цял кош стихотворение и със закана за лютя борба. Готов съм. Поздрави баба, ядго и всички въкъщи за празниците.

*Целува те
татко*

11 януари 1957 г.

Мила мамо,

В неделя идва на свидждане Петя. Вярвам, че ти е казала, че има значителна вероятност да изляза на 18 януари. В противен случай - 7 февруари.

По изпитана рецепта заангажирвам постоянно внимание си в ежедневна работа. По този начин избягвам нервната треска и неврастенията на последните дни. Разбира се, не може да не мисля за времето, когато ще бъда свободен. Представям си радостта на срещата ни извън тежките каменни стени. Водя дълги разговори с вас, мъча се да проумя всичко, което ви вълнува. После, в последните самотни дни, се вслушвам в себе си и се мъча да отделя трайното, което годините утвърдиха в мен, от настроенията и случайните наслойки. Излизам с бремето на много преживелици, със спокойната размисъл на преждевременната старост и - Слава Богу - с обич без омрази.

Получих забавна честитка от щерката: една детелинка-парашут и едно момиченце, което слиза с него с пълна торба късмети. Дано наистина момиченцето е късметлия!

Стринка и майката на Любчо ме обсипват с толкова внимание, че гори ми става неловко. Веднъж казах, че обичам туршии и от тогава все носят. Ще има до Великден. Не зная как ще им се отблагодаря. Но здраве га е. Ако груп

недостатък не ни е оставил тамко, поне ни е научил да не оставаме никому длъжници. Непрактично, но хубаво.

Не зная кога и къде ще се видим. Ако не избаш, обади се веднага къде да те търся.

Пожелавам ти здраве и спокойствие в очакване на близката среща. Защо не пишеш?

Целуба те
Петър

17 януари 1957 г.

Мила Петя,

Никога не съм се съмнявал, че ще издвържиш, и то добре, изпитите си. Затова, колкото и да са горещи поздравите за успехите, по-голяма е радостта, че си се отървала от едно бреме и от едно непрестанно очакване.

Изборът на по-тясна специалност ме изненада. Аз не веднъж съм се мъчил да разгадая какво те е толкова увлечено в литературата. На пръв поглед съвсем не си от типа на литераторите: никакъв ярък колорит, никакво многословие и маниерност, без манияцини, без хистериични емоционални експресии, що за дявол, литератор ще ставаш? И загадка е наистина какво е могло да плени такава затворена и привидно малко увличаща се натура като твоята. Защото, колкото и да е масивна упоритостта ти, като че ли най-устойчива се оказа в желанието да запазиш избраната професия, въпреки желанието ми. Дали външната бедност на емоционални изяви, самотността, бих казал, на душевния ти живот не е само броня на концентрирано чувство? В тъмната и дълбока вода няма красотата на пенливите, ярки и шумни ручеи. Там има мрачина, но и сила. Но дълбока ли е тъмната вода?

Сега, изведнаж, този избор на граматика и теория на литературата! Умееш да ме озадачаваш. Когато съм мислил за теб, представях си, че ще се спреш на някой от славянските езици, при който няма насищеност от специалисти. Сега се мъча да се ориентирам по желанието ти.

За мен граматиката бе едно от най-отвратителните занимания в училището. По-късно при изучаването на езиците се постригахме мъничко, но и днес понякога ме бунтува нейната въкочанелост. Виждаш нещо, харесва ти и казваш: хубаво. Това не е мисъл, а рефлекс, отражение. А може и да бъде по-възторжено: хубаво! То пък е вече и едно емоционално подчертано отношение. Полага обаче така написаното впечатление в ръцете на някой школски граматик и той тегли чертата. Вместо "Хубаво," или "Хубаво!" написва "Хубаво е." Трябвало да има глагол. И става неблагозвучно, изкуствено и разсъдъчно само за да не се нарушат каноните на граматиката. Ако ще ставаш такава сушилна за човешката мисъл и чувство, моля те недей се захваща. Пък може би греша. Може и това да са ограничени впечатления от елементарната школска граматика. Ако би имало такава жива, гъвкава и нюансирана граматика, която ще ми позволи да пънктуирам не само там, където завършва мисълта, но и там, където тя или чувството запрат, да наруша правилото или шаблона, за да нам нова изразност, аз съм за. В противен случай ще имаш много случаи да се възмущаваш от моето граматическо безразличие.

Теорията на литературата е твърде привлекателна, но е много широк друм. Мнозина вървят по него и трябва да са много мощни цилиндрите на колата ти, за да бягаш. Ако смяташ, че можеш, с радост ще ти бъда публика.

Интермецо. Питам се: в нашата бързка не изигра ли

някаква роля съвпадението на имената ни? Не бе ли за теб поне проекция на друга бръзка - тази на любимата ти леля и мъжа ѝ¹? А литература? Дали не е имало подражание, обагрено с внушението за съдба, предопределеност и за нещо като колективно превъплъщение? Не е ли идвала и оттам утехата в по-късни дни, че така е и в първообраза? Да се наядваме, че продължението ще бъде в щастлив смисъл различично. На теб, разбира се, пожелавам да надминеш образа си. Колкото за мен - и не пожелавам сполучите му.

Накрая една индийска легенда за сътворяването на жената, пред която еврейско-християнската Ева е изсущен чируз:

"Отначало, когато Тбаштри (божественият творец) се засел със сътворяването на жената, той открил, че за създаването на мъжа бил изразходвал всички материали и че не са останали телесни материали. След като поразмислил, той постъпил така: взел заблъсността на луната и извивките на пъзлящите растения, лепливостта на пипалата на змиорката и трепета на тревата, гъвкавостта на тръстицата и прелестта на цветята, лекостта на листата и формата на слоновия хобот, погледа на сърната и сплотеността на пчелиния рой^к, веселата радост на слънчевите лъчи, плача на облатите и променилостта на вятъра, боязливостта на зеката и суетността на пауна, нежността на гърьшите на папагала и твърдостта на алмаза, сладостта на меда и свирепостта на тигъра, жара на огъня и студа на снега, бъбривостта на солнцата и гугукането на гълъба, вероломството на жерава и верността на гивата патица, и като смесил всичко това, той сътворил жената и я дал на мъжа."

Още веднъж - и за последен път - ще отложим свидже-

нето. На 18 не ще ти телеграфирам по простата причина, че ще бъда в затвора. Затова пък на 7.II. е сигурно. Все пак чакам с интерес дните 18 и 19.

Целувки за теб и дъщеричката
Петър

21 януари 1957 г.

Мили синко,

И двете ти писма получих. Благодаря. Не отговорих, защото чаках да се видим. Въпреки че не получих съобщение за идване, чакахме на гарата. Много мина, много изживяхме, ще намериши сили да изчакаме и тия дни. Много ми се иска да го бъда и те посрещна. Само дано не е делото на тая дата. Утре ще разберем кога ще е. Ако не го бъда, то телеграфирай до бати си - на "Дондуков" 77. Засега съм повече у тях. Тия дни, обаче, ще се навъртам у леля ти Здравка, защото на 19 т.м. я сполетя нещастие - Николай почина от удар за 7-8 часа. Вчера - денят на тяхната сватба, го изпратихме. Това е животът. Имаше високо кръвно налягане и знаеш какъв гастроен боледуваше, за да си наложи по-строг режим, и това го свърши.

Аз съм все така, както ме знаеш. На хилядата дни един е радостен и за тоя ден аз пазя силите си. Ти в работа, аз в друга залисия - ще изминат броените дни и часове. Само нека бъдем разумни и не се поддаваме на нервния очаквателен трепет.

Много поздрави от всички роднини, а най-много от мен и бате ти.

Целуба те
майка

¹ Отнася се за леля ѝ Петя Славинска и съпруга ѝ Петър Славински

6 февруари 1957 г. Извикан съм на "генерална репетиция" пред управата. Наредени са всички: начальникът, политическият, няколко непознати. Четат ми морал. Накрая въпрос: - Е, Дермлиев, как излизаш, промени ли се?

- Излизам, както влязох, отговарям.
- Как да разбираме това?
- Вие направихте всичко, за да стана фашист, а аз не станах. И това е само моя заслуга.
- Так ще добием туха, "гаг", изревава политическият.

Така се разделяме.

Сега четиридесет години по-късно си мисля дали вътрешно непроменените комунисти не мислят и сега така за мен и дали не ме очаква тяхното обещание. Поврага - каквото gage съгбата. Но ако се пага - га бъга прав!

юни - август 1996 г.

София

Петър Дертилиев
ПОСЛАНИЯ ОТ ДЕВЕТИЯ КРЪГ

Българска, първо издание

Коректор: Висолета Младенова

Редакция и преработка подготвка: РИК "Янко Сакъзов"

Художник на корицата: Момчил Станчев

ISBN 954-8989-02-6